

UKRATKO GDJE SAM BIO I ŠTA SAM RADIO OD
1914 - 1937.godine

Na moju krsnu slavu na Petrovdan zatvoren sam kao politički sumnjivac i radi atentata u Sarajevu.

Iz zatvora oteran sam u vojsku gdje sam bio kroz četiri godine kod sanitetskog odeleđa u Grazu, Galiciji i Libringu. Pomoću veza i uticaja na vojna lica, spasavao sam naše ljude, vodeći ih iz odreda spremljenih za ratišta, sakrivajući ih po bolnicama i neboračkim odelenjima.

Da je ovo istina, danas mogu posvjedočiti Dušan Ćosić, trgovac, Aleksa Radošević, gostioničar, Stanko Đodoš, trgovac, Vaso Rajlić, obučar, svi iz Prijedora.

Stipo Malbašić, trgovac iz Banja Luke, Stipom Josić, rudarski radnik iz Banja Luke i još mnogo lica iz Bos. Gradiške, Sanskog Mosta i drugih mjesta.

Na dan oslobođenja 1918.godine izabran sam u Narodno vijeće u Prijedoru, te sam kao predsjednik sekcije sigurnosti obrazovao Narodnu gardu, i uspostavio po napuštenim žandarmerijskim stanicama narodne garde.

Zatim sam organizovao saobraćaj na Štajnbajsovoj (Šipadovoj) željezničkoj prugi, razoružavao i opremao vojsku, koja je naoružana do zuba, sa raznih ratišta stizala u Prijedor.

Kroz Prijedor proveo sam električno svjetlo i vršio rekviriranje stanova i lokala za gradjane, koji su se povratili sa ratišta svojim kućama i zatekli opustošene i prođale.

Na čelu sa predsjednikom Narodnog vijeća g. Dr. Vasom Gluščen dočekao sam Srpsku vojsku, koju je doveo g. Bajalović, srpski oficir.

Vojski smo predali grad, a zatim su uspostavljene redovne vlasti, a Narodno vijeće s tim je završilo svoj rad.

Da su ovi navodi tačni mogu posvjedočiti sledeća gospoda: dr. Vaso Glušac, Milan Blažeković, tadašnji srednji načelnik, Dušan Živković, tadašnji policijski činovnik, a sada sreski načelnik i Kosta Komlenić, sadašnji šef policije u Prijedoru.

Od godine 1919 do 1921ž radio sam na osnivanju radničkih zadruga i bio sam sekretar radničkih ekonomskih udruženja.

Od 1922. do 1927. godine bio sam na službi kao činovnik kod Okružnog ureda za osiguranje radnika u Banjoj Luci, kada se je prema Zakonu (novom) osiguranje sprovodilo. Zatim samotišao u službu kod Radničke komore, gdje se i danas nalazim na službi kao povjerenik iste za Vrbasku banovinu. Kod Okružnog ureda za osiguranje radnika u Banjoj Luci postavljen sam za člana Ravnateljstva, te tu dužnost i danas vršim.

Godine 1928. izabran sam u vijeće Banjalučke gradske opštine, te sam dužnost gradskog vijećnika vršio sve do 1936. g. baš u vrijeme kada se Banja Luka izgradjivala i podizala.

U opštini sam nastojao i uspio da se u Banjoj Luci podigne radnički Azil, t.j. zgrada za Berzu rada.

Berzu rada vodio sam pored moje povjereničke dužnosti besplatno do 1931. godine, t.j. dok nisam ovu ustanovu uveo i osposobio druga lica za vođenje iste.

Kod Radničke komore u Sarajevu uspio sam, da je ista kupila zgradu za kancelariju Povjereništva i Radnički dom u Banjoj Luci.

Dalje sam uspio, da je u Vrbaskoj banovini podignuto nekoliko lijepih Radničkih domova i to u Ljubiji, Tesliću. Gornjim Podgradcima i Lješljani-ma.

Saradživao sam do kraja kao član Glavnog odbora društva "Zmijanje" za podizanje spomenika pokojnom Petru Kočiću, zatim u Glavnom odboru za podizanje spomenika Blaženo-počivšem Kralju Petru I. Oslobodiocu.

U ovom odboru bio sam član gradjevnog odbora od početka pa do svršetka spomenika odnosno Doma Krasja Petra I. Oslobodioca.

Učestvovao sam skoro u svim koloadirajućim komisijama kojih je bilo bezbroj. Pa i danas još rad gradjevnog odbora nije sasvim završen. Godinama već saradjujem u Društvu Crvenog krsta kao član Glavnog Banovinskog odbora za Vrbasku banovinu, te sam kao takav odlikovan srebrenom medaljom.

Navršio sam punih 27 godina rada u radničkim ekonomskim kulturnim i sportskim društvima, od kojih se nisam nikada udaljavao pa i u najtežim momentima koji su se redali svremena na vrijeme.

Banja Luka, mjeseca marta 1937 g.

D. Balaban v.r.

P R E D G O V O R

Da udovoljim želji roditelja, braće, sestara, drugova i ostalih prijatelja odlučio sam da napišem nekoliko redaka iz moje prošlosti. Ovi kratki i jasni redovi, u otvorenosti i istine, otkriće mnoge lažne optužbe i sudova kojima sam tako često obasipan od strane protivnika, a ujedno će služiti mojima za uspomenu.

U Prijedoru god. 1921.

D U Š A N B A L A B A N

I Z D J E T I N J S T V A

Ljudi se radjaju i umiru. Mene prvi put obasja svetlost oko 6 časova uveče 10.februara 1892.god.

Mjesto gdje sam se rodio, zove se selo Božići, spada pod opštinu kozaračku, kotar prijedorski, okrug banjalučki.

U februarskoj hladnoj i mračnoj noći, kada su medžedi, vukovi, lisice i ostala grabljiva šumska zvjerad, urlikala, derala i vijala u gustom šumi Kozare planine, koja je sa sviju strana ogradjivala malu seljačku kolibu, u isto vrijeme, u polu mračnoj sobici ostvarenoj sa malom petroleumskoj svijiljkom, dosta jakim gasom derao sam se i ja.

Kažu, da sam od prvog dana rođenja imao dosta jak glas, te se ne čudim, da me moji drugovi opominju na svakom koraku da lakše govorim.

Majka mi jednom reče, da sam bio crn kao ciganče i da su čekali tri nedelje da pobjelim, a onda, da me nose na krštenje.

Neće biti suviše ako kažem nešto o mom Ocu i Majci, braći i sestrama.

Otac je rođen u selu Baltine Jaruge, opština kozaračka, kotar prijedorski, sin Stevanov, kmeta Sušić-bega iz Kozarca.

Djedovi i pradjedovi mog oca živjeli su u kotaru petrovačkom.

Djeda se doselio u Knež-Polje pod Kozaru radi toga da bi lakše mogao umaći pred turcima preko Kozare u Kaure, to jest, u Hrvatsku, gdje su naši stari nalazili utočište za vrijeme buna i ustanka u Bos.Krajini.

Otac je rođen 1860. godine. Roditelje je izgubio u 16-toj godini života, Kmetovsku pravu, kao nepunoljetnom oduze mu Beg te je morao otići u najam.

U najmu kod Pere Dragičevića u Kozarcu ostao je sve do godine 1880.*

Početak 1881.godine, mjesto u vojsku bio je primljen u oružništvo. U oružničkoj berbi službi ostao je do godine 1889.Vršeci oružničku dužnost po Kotaru Petrovačkom, u selu Bjelajsko-Polje, zagledao se u svoju žanjku. Kad se upoznao snjom bila je 16-godišnja djevojka, zdrava i razvijena, ćerka

bolje stojećeg težaka Stevana Šošića.

Kad su majkini roditelji opazili da kći ašikuje s oružnikom potplate okružnog starješinu, da oca premjesti. Otac je bio premješten u kotar Cazinski, selo Peći. Kao oružnik, u Pećima ostao je vrlo kratko vrijeme, zahvalio se na službi i otišao po majku u Bjelačko Polje.

Ukrao je od ovaca pobjegao snjom u Prijedor a zatim su odselili u Božiće gdje je Otac bio lugar (čuvar šume).

Dvije sestre i dva brata, pograbila je bijeda još u mladim godinama i bacila smrti u čeljusti.

Moja majka rodila je 7 sinova i 4 kćeri do 35 godine života. U kakvim je bijednim prilikama živjela naša porodica, najbliži dokazi jesu, očeva plata, koja je počela od 36 K. a nakon 25 godina službe do 1921 dostigla je 400 K mjesečno.

Zdrav otac, zdrava majka, djeca obasula, pa sve kupu u kacu, dijete u bešiku.

Po nesreći oca optužiše kao srpskog špijuna. zatvoriše ga u haps i riješiše službe. U takvim prilikama nije preostajalo ništa, nego da se preseli iz Sela Božića gdje je služio kao šumski čuvar u Prijedor. Ostavši bez ikakve zarade majka je bila osudjena na rad. Prala je haljine, kopala, žela i radila uopšte sav ponudjeni posao. samo da izdrži goli život porodice. Poslije očežanog hapsa odnosno poslije dokaza da je tužba neistinita stupio je otac u opštinsku policiju i kao opštinski službenik nalazi se još i danas kao maltar u Prijedoru.

Prije nego što sam pošao u školu, zapamtio sam dva događaja koja nikako zaboraviti neću.

Kuća u koju smo se nastanili kad smo doselili u Prijedor, bila je u blizini dosta jake prijeke Sane.

U ljeto 1897 godine jednog ljetnog toplog dana poslije podne, kad je sunce najžešće peklo, izmakao sam iz dvorišta na Sanu. Sjao na stepenice, niz koje se silazilo do vode. Posmatrajući ribice kako se praćakaju, uhvati me drijem, srušim se niz stepenice i padnem u vodu. Niko ni čuo ni vidio nije. Iz obližnjih kuća dolazili su dječaci preko bašći na kupanje. Poslije kratkog vremena dojurio je iz škole Veljko Kraguljević i po običaju iz škole kući, iz kuće u Sanu. Kad je Veljko stigao na stepenice mene je voda izbacila na površinu. Opaživši me Veljko, skoči u virac, zgrabi me za košuljicu i izvuče na obalu upola zadavljena. Veljko je bio izvrstan plivač i ronac te je uspio da mi spase život.

Moj spasitelj Veljko stolarski radnik kao i ja kada me je spasio nije znao da spašava život svoga doživotnog jedninišljenika i druga.

Drugi slučaj, koji sam takodjer dobro upamtio, jest ovaj. Gledao sam kako se mlađi brat Milan u krečeni punoj vode guši.

Ne sjećam se kako je dospio i krečanu, samo znam da su ga tukli, kad su izbacili napolje, a ja, bojeći se da ne dobijem koju od razjarene majke, pobjegnem u kuću.

Oba slučaja desila su se radi toga, što bili prepušteni ulici. Majka je morala ići na rad, a nas je ostavljala same.

Naš dječji život bio je bijedan i jadan. Dok su otac i majka trčali po čitave dane i noći za korom hljeba, mi smo ko siročad bez nadzora, klatarili se goli i bos po ulicama, baščama i bunjištima.

U sedmoj godini pošao sam u osnovnu školu. Dobro se sećam da sam svake zime bio u brizi, kako ću u školu ići bez obuće.

Kad je bilo smrznuto, zamotao sam noge u krpe i tako dolazio u školu. U školi za čitavo vrijeme nastavnih časova bio sam bos, jer je bilo prilično toplo.

Kad je bilo blato i bljuzgavica, to je za mene bila smrt, jer u što god bih noge zamotao, došao bih u školu mokrih nogu, ili kad se krpe napune blata i vode, morao sam da ih snimim i bacim, onda da trčim bos po hladnom vremenu u školu i iz škole kući.

Kao siromašan djak, dobijao sam redovno svake godine po jedno odjelo, fes i opanke. Niko na svijetu nije bio sretniji od mene kad sam upao u nove opanke a da ne govorim dalje o novoj pamukliji i čarapama.

U cijeloj školi nije bilo siromašn ijeg djaka od mene. Skoro svaki dan dolazio sam bez doručka u školu, a mnogo puta i bez ručka. U takvim prilikama hrana je bila ostatci korica hljeba, koje sam redovno svaki dan pobirao po školskim klupama. Kad u mom razredu nisam našao korice hljeba, onda se ponudim školskom podvorniku Salki Kljuniću da pomognem čistiti druge razrede. On je ponudu rado primao, a ja sam priliku iskoristio da napunim prazan stomak.

Kao djak bio sam tačan u svim nastavnim predmetima dobar, samo iz vjeronakuka bio sam najslabiji djak u svima razredima. Svaki put za vrijeme časova vjeronauke ja sam nastojao da umaknem, pa na koji bilo način. Kad se

nisam mogao "razboliti" da idem kući liječniku, onda sam najjednostavnije pobjegao u vrt sa mojim drugovima, kojima je vjeronauka smrdila kao i meni. U vrtu sam se igrao, dok su drugi molili Bogu. Kad su Oni svršili molitvu i mi smo svršili igru, pomiješamo se i zajedno idemo kućama.

Da bome, da su nas u takvim poslovima pohvatali. Batine su bile posljedica, ali radije sam trpio i batine, nego slušao pokojni Prote elenike molitve. U četvrtom razredu propao sam iz vjeronauke, te sam morao još jednu godinu ići u 4-ti razred. ~~Odebrt~~ Oborio me pokojni proto Zelenika, uprvo na godišnjem ispitu. Naredio je da čitam "Vjeruju", a ja ne znam ni "Ščenaš". Dobro se sjećam kako je hraknuo i pljunuo, pa mi rekao sjedi. Kad sam kao takav bio u djetinjstvu (antiklerikalaču) onda se nije ni čuditi da sam danas mogu reći jedini u sredini mojih mnogih drugova koji je raskrstio sa religijom i njezinim dogmama.

GODINE UČENJA ZANATA

Po svršetku škole, godine 1904 roditelji me se stresu, da im je makar jedno na vratu manje, daduše me na terzijski zanat, terzijskom majstoru u Prijedoru Dragomiru Komleniću. U ono vrijeme kad sam učio terzijski zanat bio je jedan od najboljih zanata. Moderni zanat, kao i sva industrija bili su tek u začetku.

Gradjani i teneci, nosili su domaća bosanska odjela, koja su u ono vrijeme bila vrlo jeftina, dok međutim danas oni ljudi koji su prije nosili Bosanska odjela, ne smiju ni pomisliti da naruče bosansko odjelo kod terzije. Razvitak moderne industrije izgradnja željeznica, puteva i stali prometnih sredstava, omogućio je konkurenciju stranih proizvoda nad domaćim. Sva domaća proizvodnja potisnuta je u budžak. Strani fabrički proizvodi preplaviše domaće pijace, potiskoše domaće proizvode a svima zajedno i masu proizvođača, među kojima bijaše masa terzija i opančara, U mjestima gdje je bilo 50-100 terzija i opančara, danas se nalazi 2-5 najviše.

Iz ove sličice jasno se vidi, kako veliki kapitalisti, pomoću fabrika, sitne sastvenike guraju u proleTERSKE redove.

Izumiranje terzijskog zanata zapazio sam kao dječak od 14 godina i odlučio, da ga napustim i da nastavim učenje modernog krojačkog zanata.

U jesen 1905 godine zaratim se sa majstorom radi odjeće jer me nije prema ugovoru odjevao, nego čitavo vrijeme kad sam bio kod njega nosio sam stalno njegove oderike. On velik a ja malen, te su sve haljine na meni stojale ko na trkhi strašilo. Ostavim ga, bez dozvole roditeljske, pobjegnem u Banja Luku s namjerom, da nastavim učenje modernog krojačkog zanata.

Iste godine došao je prije mogao dolaska u Banja Luku moj mlađji brat Milan, u 1 razred gimnazije. Pomoću njegovog gazde, kod koga je bio na stanu došam nekom židovu Grosu krojačkom majstoru na zanatsku probu.

Ja sam trebao da probam, dali će mi se zanat svidjati, a majstor opet mene, da bi prema marljivosti odmjerio godine učenja. Proba je bila kratka, Skratili su je pečeni i vareni krompiri, koji su iz dana u dan bili za doručak, ručak i večeru.

Spavao sam u radionici pod stolom. Razne smrdljive krpe i haljine koje su d nešene na popravak, bile su mi postelja i pokrivač. Kao kržljiv i nerazvijen djelak nisam imao toliko snage da smočenu krpu po zahtjevu majstora dobro oscijedim. Radi toga bio sam više puta izgrdjen a jednog dana, udario me majstor vodom nakvašenom krpom tako, da samposyrnuo i udario glavom od zid. Tog časa nisam znao što da učinim. Klapnem majstora dosta velikim makazama koji je bio malo veći od mene i pobjegnem iz radnje. Tako sam bio uzrujan, da nisam znao kako sam ga udario i kako smo se rastali. Taj put smo se rastali zanaovijek. Pobjegao sam moga brata gazdi, i o me otpremio natrag u Prijedor.

U Prijedoru, iste godine tražio je Stanko Dodoš, stolarski majstor naučnika. Stanko Dodoš rodnom je iz Hrvatske, Bijaše vrlo mlad čovjek. Slučajno kao radnik doputovao je u Prijedor, baš u onovrijeme, kada se najviše pravilo novih objekata.

Grad je oskudjeval sa profesionalnim radnicima, čim je došao, omah su ga nekoliko gazda zadržali i zamajstorili. Dabome da su mu odmah trebali naučnici kao besplatne i jeftine sluge. Zanat mi se dopao. Čim je otac zapitao hoćeš li učiti stolarski zanat ja sam pristao. I tako sam spao pod komandu S. Dodošu stolarskom majstoru od 1906 godine do u jesen 1909. Kroz tri godine mnogo sam prodeverao i propatio. Zanat težak, radno vrijeme neograničeno. Radnici su radili od zvijezde do zvijezde, a mi naučnici po noći smo dolazili u radionicu i dolazili iz radionice.

Majstor kao mlad čovjek, dao se zavesti hrdjavim društvom i tako je dospio u kockare. Dok je on, čitave noći provodio u kockanju, da bome da dahju nije bio sposoban za rad. Bio je nenaspavan, nervozan i ljut i sav svoj gnjev istresao je nad naučnicima u radionici i nad ženom kod kuće. Nas naučnike nazivao je v vlasima i mutlacima zato, što smo bosanci i što smo govorili da govorimo srpski. On je do duše Srbin iz Hrvatske, ~~srbin~~ ali bijaše veliki Hrvat.

Žena majstorica, isto bijaše velika hrvatica, šokica sa dna kace. Ona mi je bila u početku zanata mnogo gora od majstora. Majstor se naljuti, a ona svoju huju i gnjev istrese nadamnom. Zato sam znao najbolje, kad se majstor kockao i kad je nju grdio. Majstorica me u početku učila spremati radionicu, farbati, a bome ni kujna nije smjela biti u neredu. Svaki dan, kad očistim radionicu i dočekam kalfe išao sam na "Dobro jutro". Prije nego što nazovem "Dobro jutro", morao sam naližiti vatru, pristaviti kafu, očistiti obuću, očistiti kuhinju i kad sam to svršio, tek onda sam laganim kucanjem na vrata, javljao da sam došao i da sam gotov. Ona je redovno ustajala na moj znak i naredjivala, što imam dalje raditi. Ti radovi bili su: cijepati drva, donijeti vode, kupiti i donijeti stvari iz varoši. Dok sam to svršavao ona je dotlen napravila i razdijelila kafu.

Za vratima bilo je moje odredjeno mjesto za čekanje. Za doručak sam dobijao nepunu malu šoljicu kafe i sa malim parčetom hljeba. Meni kao radniku, kojim radim 3 do 4 sata prije doručka, bilo bi dovoljno, tek 3 put onoliko koliko sam dobijao. Majstorica je imala peso Neru, koja je čuvana i hranjena kao kakva go-spoja. Sa Nerom sam više puta podelio hranu. Kod majstora dobijao sam samo doručak, a na ručak i večeru išao sam roditeljima. Više puta, kad dodjem na ručak nisu imali ni parčeta hljeba da mi dadu, a kamoli drugo što. U takvim slučajevima pomagao sam se voćem, koje sam krao raznoseći talašiku po okolnim baščama. U ovome poslu nisam nikada bio sam. Imao sam uvijek drugova, koji su na isti način dolazili do svakdašnjeg zalogaja kao i ja. Vrlo zgodno smo mi znali za jednu noć otresti po nekoliko stabala sa voćem. Nas trojica uzmemo kakve stare prnje čebeta pa prostremo pod voćku - voćku stesemo - čebeta sa voćem na ledja pa bježi. Oh da zna "siromašni" Lazo "Čvrka" koliko smo ga puta stesli i danas bi podigao tužbu protiv nas. Pa još naš opštinski baštovan stari Lopal koji je iz puške za nama pucao, jer smoga uvijek "tresli" a nikada nas ufatilo nije.

Zimi sam vrebao po ćefenicima sampune da bih ugušio glad. koja me je u skrajnjim kritičnim momentima nagonila, da prema postupjećim

rane i ogrebotine, jer su svi smatrani učesnicima u buni. Poslije kraće istrage zaredao je jedan po jedan transpot u čance vezanih učesnika u ovoj buni koji su iz Prijedora odpremani u Crnu kuću u Banja Luku. U ovoj buni učestvovao sam sa mojima drugovima šegrtima sa kamenjem na zgradu odnosno na salu gdje je priredjivana zabava. Pojava Hrvata pod zaštitom austrijskih vlasti pred samu aneksiju Bosne i Hercegovine smatrana je u Prijedoru kao pojava neke austro-frankovačke organizacije te kao takva nije meni mirišala, a naročito radi toga što su u njoj prednjačili katolički sveštenici.

Za vrijeme aneksije Bosne i Hercegovine po Austriji 1908. godine, majstor je morao ići na dvomjesečnu vježbu, i sve poslove ostaviti narani, jer nije imao povjerenja radnicima. Kao stolarskih radnik u drugoj godini učenja, bio sam prilično sposoban i mogao sam da rukovodim sa poslom. Posao sam vodio pod nadzorom majstoričnim.

Za vrijeme njegovog boravka u vojsci, hranio sam se kod majstorice, jer je i ona uvidjela da nema smisla da mojim radom izdržavam porodicu, i ja da idem na hranu kod mojih roditelja.

Nakon povratka iz vojske iste godine posao je bio vrlo slab, a majstor se odao kockanju. Kad je pokockao sve, i doterao dotle, da sam ja počeo prodavati alat i ostale stvari, pa za taj novac kupovati potrebne životne namirnice, odlučio je bio da ide u svijet tražiti rada. Prema majstorici bio je jednak drzak i grub, kao prema životinji. Kada je pošao tražiti rada, ni malo se nije brinuo kako će ona sa troje djece živjeti bez novaca. Sjećam se dobro da je tog dana tražio knjigu od Radničke organizacije, bio je ^{ljut} kao vrug, jer je nije našao.

Istog dana kod ručka udario je malog Boška tako da se odmah prevalio na pod. Udario ga je zato, što je tražio da s njim jede hljeb i luk ispržen i na zejtinu. Drugi dan založio je sat i lanac i otputovao tražiti rada. Sa majstoricom sam napravio ugovor, da ću do određenog vremena učiti i raditi zanat, a čitav prihod od moga rada davati njoj. Ona je bila vrlo pobožna, dobra i čista kućanica, vrijedna i valjana žena. Znala je kod troje djece i svih kućnih poslova, da zaradi po koju krajcaru. Sretna je bila da je majstor orišao.

Na njezinu i moju nesreću, vrati se majstor iz Dobrljina, istoga dana uveče. Za kratko vrijeme otvoriše se poslovi, počеше izbijati radnici i kako koji dolazi, tako bez razlike svi govore o radničkoj organizaciji, o socijalistima i generalnom štrajku od godine 1906. Neki su dobijali "Radničke novine" u kojima je mnogo pisano o Radničkim organizacijama, kapitalizmu, popovštini i socijalizmu.

O socijalizmu i generalnom štrajku radnika u Sarajevu i Banjoj Luci čitao sam članke iz "Srpske riječi" (novine koje su u to vrijeme izlazile u Sarajevu).

Poslije ovog štrajka vidio sam prvog socijalistu koji je učestvovao u generalnom štrajku druga Obilića, a koji je radi štrajka protjeran iz Sarajeva.

Medju radnicima nalazio se i Stojan Janjić kao najistaknutiji socijalista. On je prijedorčanin, samo je od 11 godina otišao u Sarajevo na zanat. Bio je vrlo ugledan i popularan mladić, Mene je kao naučnika stalno savjetovao i podučavao u zanatu, ja sam ga zavolio i slušao. Svaki dan čitao mi iz "Radničkih novina" po koji članak, koji sam dobro pamtio. Poslije rada pričao sam o svemu majstorici, koja me sa int resovanjem slušala i za kratko vrijeme nazvala socijalistom.

Godine 1909 upisao me Stojan Janjić u omladinsku radničku organizaciju. Iste godine radi pomanjkanja posla Janjić je morao ostaviti Prijedor. Rako sam ostao bez učitelja, tek malo upućen u stvarima radničkih organizacija.

O socijalizmu, crkvi, Bogu i vjeri raspravljao sam više puta sa majstoricom. Dok sam ja njoj crkvu, popove i vjeru neprestano omalovažavao i dokazivao, da je crkva jedan običan dućan, a vjera sredstvo sa kojim popovi trguju, ona je uvijek mislila kako će ići popu na ispovjed i hoće li je htjeti pričestiti. Jedne nedelje uz uskršnji post, spremila se majstorica na pričest. Kad tamo, popo je nije htio ni ispovjediti, a kamo li pričestiti. Ona se vratila iz crkve kući plačući. Ona plače a ja se smijem njezinoj gluposti. Trudio sam se duže vrijeme da joj dokažem da su te popovske gluposti kojima svi je zaglupljuju, Uspio sam, i ona se kasnije u pogledu vjere složila sa mnom. Na svima raspravljanjima u kući i komšiluku, ona je podupirala moje mišljenje i tako postadosmo pravi drugovi jednomišljenici po svim vjerskim pitanjima.

1909. godine majstor me proglasio kalfom, da mi svjedodžbu, ponudivši mi dvanaestčasovni rad sa platom od 6 seksera dnevno. Njegovu ponudu odbijem i otišao sam drugom majstoru N. Ostojiću uz platu od 8 seksera dnevno. Svestan sam bio da sam počeo zaradjivati. Mjesto mene, zaradu je podizao otac. Teškom mukom sam uspio od zarade odvojim dnevno 1 do 2 krune za odjeću i obuću. Mojom zaradom prižao sam veliku pomoć porodici. Mladja braća i sestre mogu da zahvale jedino meni što od bjede i gladi nisu ostali kretenasti i nerazvijeni.

U proljeće 1910. godine posao je bio vrlo slab, uslijed besposlice morao sam da se latim kakva bilo posla, da ne bih hodao besposlen. Prijavim se na rad kod mašine za tucanje kamena, kojim se nasipao put Prijedor-Sanski Most. RaD SAM DOBIO NA DVOKOLICI SA JEDNIM KONJEM razvlačio sam istucani kamen. Radno vrijeme trajalo je 10 sati, plata 8 seksera dnevno. Posao je bio težak, ali raditi se moralo. Tu sam radio sve do sezone stolarskog rada. Kod povratka na stolarski rad, skratim na 10 časova dnevno. Znao sam pozitivno da ću čim sezona rada prodje, biti prvi koji će izletiti na ulicu kao besposlen, zato što sam bio jedini koji se bunio protiv dugočasovnog radnog vremena. Nastojao sam da se radno vrijeme u svim stolarskim radionicama skрати na 10x časova. Stoga su me svi poslodavci mrzili i progonili. U posao primali su me samo u velikoj nuždi. Najinteresantnije je bilo to, da sam u radionici uvijek dolazio posljednji i zlazio prvi i pored toga najveću platu imao. Moji drugovi u ono vrijeme nisu htjeli razumjeti, a i danas ih ima dosta koji ne vjeruju, da dugočasovni rad upropašćuje ljudski organizam. Ne vjeruju i ako vide da su od silnog dugočasovnog rada u 30 godini ostali grbavih ledja i da umiru od tuberkuloze u 35 do 40 godina života. Počeli su me razumjevat, ali je već kasno, ledja su im se iskrivila, a danas hodaju ko starci od 60 godina.

SDTUPANJE U RADNIČKI POKRET

U ljeto 1910 godine živahno se počelo raspravljati medju obučarskim i gradjevinarskim radnicima o Radničkoj organizaciji i o načinu borbe, koju će radnici morati voditi sa poslodavcima.

Počeše radnici održavati tajne sjednice, sastanke i dogovore, posuše novine razne socijalističke brošure. Ja sam se kriomice privlačio skupovima odraslih i ozbiljnih radnika i prisluškivao o čemu se govorilo kad god bi me opazili, oni su me na fin način odstranili govoreći - mlad si još.

Jedne nedelje poslije podne, kao obično, privučem se sastanku na kome se živo raspravljalo o pravilima organizacij, opazi me jedan visok brkat šusterski radnik gdje prisluškujem plača i počeo da me grdi. Dobaci mu, nemoj družiti se da me grdiš. Ja sam drugi i boriću se skupa sa vama. To je čuo sa strane drug Simo Vukadinović, opančarski radnik, koji je igrao vrlo važnu ulogu u čitavom pothvatu. Okrenu se meni i reče: - Družiti se i mladiću" ako si drug, ako

šeš sa nama ostati, jesi li kalfa? - Jesam. - Ostani sa nama mi te trebamo. Meni je srce zaigralo od radosti i čini mi se da nitko sretniji od mene na svijetu nije bio kada su me drugovi primili u svojum sredinu i nazvali drugom.

Drug Simo Vukadinović uvidjevši, da i ako sam mlad, da sam vrlo ozbiljan kod sviju stvari u pokretu. Uvčaćio me postepeno u rad gdje god je mogao. Sve poslove koje on nije mogao obaviti dodjeljivao je meni. Za kratko vrijeme postao sam njegova desna ruka. Nekoliko mjeseci radili smo tajno bez odobrenja vlasti, radismo svim silama. Dok smo priku pili mali broj pristaša. Kada smo vidjeli da broj pristaša svake nedelje raste, odlučismo na jednom tajnom sastanku da dodjemo u vezi sa drugovima iz Banja Luke i Sarajeva da nas upute u radu, da nam pošalju referenta za skupštinu, sa koje ćemo poslati pravila vladi na odobrenje. Tako je i bilo, Drugovi iz Banja Luke, na zahtjev poslaše nam kao referenta na zbor druga Tomu Milanovića. Na prvom radničkom zboru u Prijedoru drug Tomo Milanović posta jasnim riječima pokazao je značaj i potrebu organizovanja svijetu radnika u radničke organizacije, Zbor je bio prilično posjećen, osim radnika na zboru je bio dosta velik broj čaršijskih čiftarije, koja je pljeskala i pozdravljala radničko organizovanje (Onda nismo bili crno-žuti). Po slije održanog zbora, skoro svi radnici pristupiše u redove radničkih borbenih sindikalnih organizacija.

Rad sindikalnih organizacija tekao je glatko pored sviju ometanja sa strane vlasti. Na čelu organizacije kao i u brojnoj većini bili su Srbi. (Onda smo bili srbofilski pokret valjda zato, što smo svu literaturu dobivali iz Srbije. (Od prvog dana ustrojstva organizacija, počeli smo raditi na prosvjetnom polju medju radnicima i težacima. Od sviju organizacija u Bosni i Hercegovini mi smo bili najagilniji u rasturanju socijalističke literature.

Odmah u početku osnivanja sindikalnih organizacija, osnovana je i partijska organizacija. Pošto su osnivači sindikalnih organizacija bili ujedno i osnivači partijskih organizacija, s tim udaren je temelj nerazdvojnosti partije od sindikata, ili sindikata od partije.

Danas se ne treba čuditi nitko, što radnici čim stupe u sindikalnu organizaciju da se izjavljuju odmah kao pristaše socijalističke partije.

Rad u sindikatima i u partiji tekao je paralelno, funkcioneri sindikata bili su funkcioneri partije. Rad na sindikalnom polju obuhvatao je sve kvalifikovane i nekvalifikovane radnike, ali rad na partijskom polju preskočio je granice odmah u početku, Baš onda, kada partijsko vodjstvo za Bosnu i Hercegovinu nije ni mislilo da se baci na rad u selo. Na partijskog vodjstva zaključke nismo se ni najmanje

osvrtni, n go smo se odmah u ščetku pokreta na sasma praktičan način bavili na selo. Pročitane novine i brošurice, davali smo poznanim težacima, koji su iste davali od ruke do ruke po selima. Rezultat rasturanja socijalističke štampe na selima bio je to, da smo 1912. godine počeli osnivati povjereništvo partijske organizacije po selima. Rad po selima tekao je bez odorebnja vlasti, ali smetnja i zapreka nije bilo. Nanas postoji naredba da oružnici sniju svakoga našeg pristašu koga opaze da agitira za socijalističku partiju, odmah smjesta uhapsiti i kundačiti. Ovakove naredbe mogu da postoje samo u "demokratskim i slobodnim državama" kao što je naša Kraljevina Srba Hvata i Slovenaca. Održavali smo sastanke i dosta jake skupovix bez da smo prijavljivali vlastima. Nije bilo ni jedne nedelje ili praznika da nismo bili pozvani na selo. Svaki drug koji bi išao u selo, nosio je pune džepove novina i knjiga. Ja se dobro sjećam da sam na sastancima po selima u početku mogao agitovanja iz novina i brošurica čitao pred grupama težaka, pojedine stavove i na svršetku čitanja raspravljali smo o pročitanim stavovima- Rasprave su bile živahne i sve to više su privlačile drugove na sastanke. Kao što smo činili, to jest, slali poznane drugove u poznana sela, tako je mene zapalo da idem na svaki poziv u selo Resavce, kotar Sanski Most.

U Resavcima 1912. godine osnovano je na selu prvo povjereništvo Socijalističke Partije za Bosnu i Hercegovinu. Drug Nikola Stajnić težak iz Resavca ustupi u svojoj kući jednu oveću sobu, za Radnički dom. Na prvoj sjednici zaključismo da se svi drugovi imaju zajednički brinuti za namještaj doma. Svak član treba da nabavi kopicu ili stolac, a pisaći sto da se naruči kod seoskog majstora.

I skupljenih dobrovoljnih priloga nabavljali su razne socijalističke novine i knjige. U sredini drugova težaka bilo je dosta koji su bili u Americi i Njemačkoj po radu, jedni su odilazili, drugi dolazili, ali nikada, pa čak ni iz Amerike, nisu zaboravljali na svoj Radnički dom. Slali su razne socijalističke slike i pismima agitirali za socijalističku Partiju.

Drugovi težaci na svojim sastancima znali su raspravljati o sudskim i političkim stvarima, medjusobno se savjetovati o zauzimanju stanovišta prema sudu, politici i protivnicima.

Protiv drugova težaka po selima bunili su se najviše crni gavranovi, a od sviju je najistaknutiji bio u napadima i klevetama popo Pavić iz Oštreluke. Na sve napade drugovi težaci odgovarali su kroz novine u javnosti i pred masom težaka na zborovima. Popo je prijetio našim drugovima da ih neće vjenčati, djecu krstiti i t.d. a ovi su mu se smijali o odgovarali, pa onda zato nećeš dobiti plaću, a pošto si do danas neograničeno gulio težake, naplaćivanje sviju taksa

U takmičenju sa popom bio je najistaknutiji naš drug Mile Jevtić, nekada popin najpokorniji sluga. Drug Jevtić jednoć je javno na zboru kod rasavačke crkve rekao: čuješ pope, mi smo socijalisti, pravi hristovi nasljednici, a ti si vjerni sluga onih što su hrista razapeli. Ti imaš da propovjedaš bratstvo, slogu i ljubav, a ti radiš obratno, Mi te platimo, mi te hranimo, i još si toliko bezobrazan da nas napadaš i da nam prijetiš da nesmijemo doći u crkvu. Mi ne dolazimo crkvi da se bogu molimo jer znamo da nismo griješni, niti da tebe vidimo, dolazimo da se sa ljudima vidimo i razgovorimo, Mi tebi nismo prijetili da nesmije o doći u voj dućan (crkvu) kao što si ti prijetio nama, ali ipak kada si rekao da ćeš nas xpobacati iz vrkve kada dodjemo, baš zato smo ti poručili što si nam prijetio da ćemo doći svi. Ti nisi imao kuraže da taj dan dodješ a svjetina koja te očekivala, saslušala je nas, a tebi poručila da si jedan obični lažac i ostaneš li kao takav, mi ćemo te progoniti. Težaci sviju sela iz okolice Resavačke, još i danas na čelu sa drugom Milom Jeftićem, progone popa Pavića preko crkvenih vlasti.

Drug Milan Jeftić sporedjivao je pojedine stavove iz deset bojžij zapovjesti i evandjelja sa socijalizmom, kroz to su ga drugovi zavoljeli, imenovali socijalističkim popom, a danas su ga izabrali kao ispravna čovjeka - za kneza. Svi bivši naši drugovi težaci zauzimaju vrlo ugledna mjesta u težačkom pokretu, koji je danas obuhvatio sve težačke mase i poveo u borbu protiv feudalizma i zele našima, a za ekonomsko oslobodjenje radnog naroda.

Kako na selu, tako i u Prijedoru rad je bio sve to življi, svi članovi sindikata bili su članovi Partije. Kasno u jesen 1910. godine, dobismo potvrđena pravila po zemaljskoj vladi za Bosnu i Hercegovinu, Nakon primitka pravila osjetimo se sličnijim i moćn ima, jer smo smjeli avno da istupamo u radu i agitaciji. Do 1. maja 1911. godine učvrstimo sindikate, organizovasmo sve što je spadalo u redove borbenih sindikata.

Osnovasmo područ.nice kožarskih i gradjevinskih radnika, koje su na čelu sa odbornicima odmah započele voditi računa o ekonomskom i političkom položaju radničke klase.

Prije prvoga maja na mjesec dana, započela je priprema za prvu proslavu prvoga maja u Prijedoru. Uoči prvoga maja odredjeni drugovi radili su neumorno čitavu noć, oko podizanja slavluka pred radničkim domom. Veliki divni cijećem okććeni slavluk na čelu sa slikom velikog proleterskog socijalističkog učitelja Karla Marksa ispod koje su se njihale crvene trake sa natpisom "Proleter i svih zemalja ujedinite se" privukao je dosta velik broj i onih koji su mislili

onda da njihovo mjesto nije među organima zvanim proleterima. Pošto je kiša padala, manifestirati se nije moglo, održan je zbor, koji je bio dobro posjećen. Na zboru je govorio drug Novak Radić iz Banja Luke.

Prvog maja 1911. godine proletarijat grada Prijedora i okolnih sela stupio je prvi put u borbene redove internacionalnog proletarijata i odgovorio na poziv velikog proleterskog učitelja Karla Marksa "Proleterima svijeta ujedinite se".

Poslije prvog maja uslijed dugočasnog radnog vremena i mizerne nagrade zaoštrili su se odnosi između organizovanih radnika i poslodavaca. Gradjevinarski radnici prvi preduzeće akciju da se radno vrijeme postavi u granice i da se plate regulišu. Mjeseca juna podnesoše poslodavcima zahtjeve za skraćivanje radnog vremena od 16 na 11 sati i poboljšanje plate za 20%. Tvrdoglavi poslodavci mislili su da će im poći za rukom da radničke zahtjeve odbiju, ne sluteći da bi radnici mogli napustiti posao. Nisu znali šta da čine, a nisu imali ni toliko pameti da radnike pozovu na pregovore. Čekali su do posljednjeg časa. Kada je bilo uoči posljednjeg dana ultimatum za odgovor od strane poslodavaca, održasmo opšti sastanak gradjevinarskih radnika na kome zaključismo da ako ne odgovore do 10 sati prije podne, da se stupi u štrajk. Za predsjednika pregovarajućeg i štrajkačkog odbora izabraše mene. Imao sam naredjenje, ako ne dobijemo od poslodavaca do 10 sati prije podne odgovor po svima gradjevinama, da proglasim štrajk.

Tako je i bilo. U najvećem jeku gradjevinarskog rada zaigraše radnici na svim gradjevinama, štrajk! ptrajk! Živio štrajk!.

Ovo bijaše prvi štrajk koga su drugovi gradjevinarski radnici dostojanstvenom solidarnošću izveli sa potpunom pobjedom. Čaršijska čitavija strepila je od riječi "štrajk" a radnici visoko podignutog čela, ponosili su se čvrstom štrajkaškom solidarnošću i prezirno gledali ustrašenu čitaviju.

Drugovi štrajkaši gradjevinarski radnici pokazali su svima ostalim profesionalnim radnicima, šta možemo da učinimo u svoju korist organizovana radna snaga.

Iza prvog štrajka gradjevinarskih radnika zaredali su štrajkovi ostalih radnika koji su svršeni s potpunim uspjehom po radnike.

Vlasti se nisu miješale u stvarima radnika i poslodavaca, niti su tražile da se svaki štrajk mora prijaviti vlasti.

Danas, u doba buržoaske slobode i demokratije, vlasti otvoreno istupaju kod svakog štrajka protiv radnika, za interese kapitalista.

Po naredjenju poslodavca, vlasti hapse, progone sve istaknute druge u pokretu i ne samo to, nego na zahtjev poslodavaca izbacuju radnike i radničke familije iz stanova. Ovakav postupak vlasti gura radničku klasu u bezdan propasti i omogućuje kapitalistima neograničeno gomilanje bogatstva.

IZ AKTIVNOG RADA U POKRETU

Kao aktivnog radnika u pokret uvukli su me drugovi koji su kroz moj rad u pokretu došli do uvjerenja da sam u njihovoj sredini najagilniji drug.

Nijedna sjednica niti sastanak nije održan, a da nisam bio pozvan od drugova odbornika raznih strukovnih organizacija.

Uslijed mog rada po svim strukovnim organizacijama, bio sam prilično upućen u stvarima istih. Kao takvog birali su me drugovi kao zastupnika na svim glavnim mjestima. Kao stolarski radnik zastupao sam na tarifnim pregovorima, skupštinama, kongresima, gradjevinske, kožarske, tvorničarske pekarske i druge radnike.

Godina 1911. izaslan sam kao delegat iz Prijedora, ispred podružnice gradjevinskih radnika, na glavnu godišnju skupštinu Saveza gradjevinarskih radnika u Sarajevo.

Kada sam došao u Sarajevo, u razgovoru sa drugovima savezne uprave rekao sam, da sam stolarski radnik i da sam organizovan u Savezu drvodjelskih radnika.

Drugovi upravnici saveza gradjevinskih radnika nisu se mogli pomiriti s tim da stolarski radnik zastupa gradjevinarske radnike na ovako važnim i velikim forumima. Bilo mi je zagonetno, otidoše sekretaru Glavnog radničkog saveza za Bosnu i Hercegovinu, zapištaše može li gradjevinare na Skupštini gradjevinarskog saveza da zastupa stolarski radnik. Drug sekretar je bio Franjo Raušer i stavio je pitanje: Ko vam je vodio štrajk u Prijedoru? Odgovorili su - Dušan Balaban, Kada je mogao voditi štrajk, onda može da bude i zastupnik na skupštini, rekao je još; Ja nisam stolar, pa sam vodio štrajk stolarskih radnika i zastupao stolarske radnike na pregovorima sa poslodavcima,

Tako i drug Balaban može da zastupa gradjevinare. Drugovima iz Savezne uprave nakon odgovora druga Raušera, bila je stvar jasna i pomirili su se s tim da ostanem kao zastupnik na skupštini.

Iste godine, mjeseca juna ispred sviju organizovanih prijedorskih radnika trebao sam ići kao delegat na III. sindikalni kongres u Sarajevo. Originalno uvjerenje posjedujem još i danas i uspomene radi čuvam ga. Uvjerjenje glasi:

U v j e r e n j e

kojim potvrđujemo da je izabran delegat za III. Kongres

D u š a n B a l a b a n.

Isti zastupa 65 članova iz sledećih podružnica i šovjereništva.

- 1) Podružnica gradjevinarskih radnika
- 2) " kožarsko-preradjivačkih radnika,
- 3) P vjereništvo pekarskih radnika,
- 4) " nekvalifikovanih radnika.

Delegat Dušan Balaban zastupa delegata Simu Vukadinovića, kome priječe njegove okolnosti da ne može stići na kongres.

Prijedor, 26 juna 1911.god.

Tajnik
Pero Stanić v.r.

Predsjednik
Simo Vukadinović v.r.

Odbornici:

Ostoja Vučenović v.r. Ž Stevo Eror v.r.

Ljubo Vukić v.r.

Na kongres 1911 godine nisam otišao radi pronevjere novca po bivšem blagajniku radničkih organizacija Ljubi Vukičiću obućarskom radniku. Novac koga je imao na sačuvanju, potrošio je, a onoga dana kada sam trebao od njega primiti određenu svotu ustanovi se provjerenje i to je bio razlog da nisam otišao na kongres.

Ljubo Vukić zvani Adžija, kasnije je namirio novac organizacijama i bio izbačen iz organizacije.

Ovdje ću ukratko da napomenem gdje su danas, čim se zanimaju i kojoj stranci pripadaju ovjerovitelji moga uvjerenja.

Bivši predsjednik drug Simo Vukadinović, opančar, ostao je vjeran radničkoj klasi sve do danas, Sada kao sitnosopstvenik ne pripada ni jednoj radničkoj političkoj partiji, ali neprestano stoji na braniku radničke klase.

Bivši tajnik Pero Stanić radnik, koga smo radi tjelesne visine zvali Pero Podrug, danas je prijedorski knez. Dok je bio član organizacije, pravio se silno važan, družio se samo sa onima koji su bili kao i on, volio je svakog onoga ko mu je potvrdjivao sva njegova mišljenja.

Drug Ostoja Vučenović opančarski radnik, zvani "Rus" bio je vrlo ispravan drug i silno ljut, kao takovog bojali su ga se svi poslodavci, jer je bio spreman za najmanju nepravdu da se bije. Drug Ostoja umro je za vrijeme rada od 1914 do 1918. godine.

Drug Stevo Eror opančarski radnik ostao je dosljedan da ga i ^{da} nas nazivamo drugom. Kao težački sin u Kozari više Kozarca, obradjuje zemlju i radi zanat. Bio je kao dobrovoljac na solunskom ratištu, ali danas kaže da još nije ostvareno ono zašto su oni iz Rusije došli na Solun kao dobrovoljci. Tvrdog je uvjerenja da borbu ne treba prekidati sve dotle dok god postoji kapitalistički porredak.

Početkom godine 1912 morao sam napustiti sve funkcije u pokretu radi besposlice koja je priličan broj radnika naterala da napuste Prijedor i da idu trbuhom za kruhom.

Uzrok besposlice bio je Balkanski rat. Lu ali smo i pješačili od mjesta do mjesta, ali posla nigdje nismo mogli dobiti.

Ja se nisam ustručavao raditi druge poslove, koji su mi ponudjeni i tako sam u proljeće iste godine dospio u blizinu Sanskog Mosta, kao obični radnik na tucanje kamena po drugi put.

Pomoću radnika sa Sanskog mosta, koji su radili sa mnom, došao sam u vezu sa radnicima iz Sanskog Mosta, kao svagdje gdje sam se kretao, tako i ovdje, agitirao sam novine i brošure.

Rezultat agitacije bio je to, da sam nakon mjesec dana bio pozvan na Sanski Most da održim glavni zbor i da osnujemo organizaciju. Pod predsjedavanjem druga Vujića Jove osnovana je podružnica Saveza kožarsko preradivačkih radnika. Organizacija u Sanskom Mostu nije mogla dugo da živi

uslijed patrijarhalnih odnosa između radnika i poslodavaca, koji postoje u svim malim mjestima gdje nema industrije.

26. aprila 1912. godine podnio je prema Zakonu o društvima naš provodja Osman Abdagić pismenu prijavu Kotarskom uredu u Prijedoru radi proslave prvog maja.

Mjesto odgovora na prijavu pozvani smo pred kotarskog predstojnika 20. aprila. Kotarski predstojnik Vrga nije dao ni progovoriti o manifestacijama i poklicima. Ja sam vodio glavnu riječ ispred nas petorice odbornika.

Vrga je vidio po našim mladim licima da meni i drugu Osmanu Abdagiću nema 20 godina, proglasio nas je balavcima, izgrdio i sve opet dao zatvoriti u haps. Mene kao sina nadstražara, kao sam kao nepunoljetar tjerao politiku, osudio je 5, a ostale 3 dana hapsa.

Proslavu prvog maja dozvolio je, samo je zabranio neke poklike, Proslava je prošla vrlo lijepo i divno. Kada je povorka prolazila nedaleko hapsa, nas petorica kroz buce na visokoj ogradi iz hapseničkog dvorišta virili smo i sa veseljem pratili kretanje povorke. Muzika je svirala, crvene zastavice i table sa natpisom "Dole kapitalizam, živio prvi maj, tražimo prava narodu, rad radi za nerad" i t.d. krasile su povorku. Kada su iz povorke zagrnili glasovi, srce zaigralo od radosti, osjećali smo se sretnim, jer smo znali da čitava povorka naših drugova, drugarica i sitne dječice misle na nas.

Za vrijeme našeg boravka u hapsu, dobivali smo toliko hrane od drugova i drugarica da smo hranili 30 ostalih hapsnika, koji su skupa s nama bili u hapsu.

U hapsu nismo ćutali, agitirali smo za socijalizam, a kada smo hranili hapsenike, onda im nije bilo potrebno da idu na rad, gazdama i činovnicima za 10 krajcara, kao što su to činili svaki dan. Odmah prvi dan složismo sve hapsenike i zaključimo da sutra ispod 40 krajcara ne ide nitko da radi. Tako je i bilo. Sjutradan kada je ključar pitao, tko će na rad, nitko se nije javio. Odgovor je dobio - po 40 krajcara, pa ćemo ići, ali po 20 krajcara nećemo više da radimo. Ključaru stvar nije bila jasna, te je odgovor hapsenika saopštio prestojniku Vrgi.

Zloglasni Vrga, odmah se sjetio. Zapitao je ključara gdje smo mi zatvorenici. Kada mu je ključar saopštio da smo zatvoreni zajedno

sa ostalim hapšenima, izderao se na njega, naredio odmah da nas rastavi od ostalih hapsenika u poseban haps.

Ključar izgrdjen, ljut, svoju kuju istresao je nad hapšenima, i čim je došao k nama, vikao je, sada ću ja vama dati štrajk, hoćete li štrajk! - pitao je sviju a mi smo se smijali.

Nama petorici naredi da pokupimo naše stvari, premjesti nas u poseban zatvor, misleći da će s tim štrajk biti završen.

Hapsenicima bilo je žao kada su nas premjestili u poseban zatvor, iz simpatije prema nama nisu htjeli na rad. Rekli smo im da što čine sada vrediće za buduće hapsenike, koji dođu u haps. Ne popuštajte! Popustili nisu i tako je treći dan štrajk bio završen sa uspjehom.

Drugovi Osman Abdagić, Mirko Medić, Mujo Kurtagić i Anton Vojak, na 4 maja ostaviše mene samoga u hapsu. Dok smo bili skupa, razgovarali smo se, šalili igrali i tako su tri dana dosta brzo prošla. Ostao sam sam u četiri zida, tužan i jadan, sati ko godine dugački. Nije mi preostalo ništa drugo, nego da se sprijateljim sa miševima koji su se pojavili čim su osjetili tišinu. Sa jednim malim mišom, koga sam nazvao "Mijo" toliko se sprijateljim da je iz moje ruke primao hranu. Kada sam ostao sam, onda sam tek osjetio da radničkih krvopija ima na svakome mjestu pa i u hapsu. Ulogu krvopije u hapsu vršile su uši i stjenice. Mira nisu dale ni po danu ni po noći, što je god čovjek mirniji, uši i stjenice su bezobraznije. Sišu i samo sišu kev. Vrtio sam se i češao i branio na svemogućće načine, ali odbraniti se nisam mogao dok nisam počeo ubijati. Ubijao sam sve od najmanjeg do najvećeg i kada sam sve potukao, onda sam bio miran i mogao sam mirno spavati.

6. maja u osam sati prije podne odužio sam se kotarskom prestoniku Vrgi i riješio hapsane. Kada sam izišao iz hapsa, udario sam na drugi belaj. Otac je bio nadstražar kod opštinske policije, radi mene je pozvan na raport gdje pred kotarskog prestonika Vrgu. Prestojnik za izgrdi radi mene i rekao mu je: Kakvi je on otac i nadstražar da ne može gospodariti svojoj djeci. Otac se silno razljutio i htio da me bije. Kazao sam ocu: Ne dozvoljavam da me biješ, savjeta tvojiz i predpostavlj enih neću da čujem. Ja znam šta radim i zašto sam bio u hapsu, odhranio si me. Ja mogu sada živjeti i bez tebe. Ako ti možeš bez mene, onda smo gotovi.

Saslišavši me, naredi da se smjesta gubim iz kuće. Od sve djece, majka me najviše voljela, kada sam pošap plakala je za mnom kao da idem na smrt. Nije me mogao zaustaviti majkino jadikovanje, pokupim se i uputim trbuhom za kruhom. Radio sam po okolnim mjestima Bos. Novom, Sanskom Mostu i Banjoj Luci.

Nakon kratkog vremena udovoljim želji majčinoj, pomirim se sa ocem i povratim kući.

Pošto su se majstori urotili protiv mene, nisam mogao nastupiti na rad. počnem samostalno krpariti po gradu.

Zaboravio sam da spomenem moj prvi susret sa pokojnim Petrom Kočićem, kasno u jesen. jednoga lijepoga dana krpario sam nešto u dvorištu kod kuće kada ko iz rukavice upade u dvorište trgovac Milan Stupar iz Prijedora sa povišokim koštunjavim čovjekom, bio je duguljastog lica, visoka čela sa začesljanom kosom nazad, brkat i malo krivog nosa. Pomozi Bog, majstore, Bog vas pomogao ljudi: - zdravo Dušane - Zdravo Milane. Prestavi mi nepoznatog čovjeka. Ovo je Petar Kočić. Rukovasmo se, prestavi se i ja pokojnom Petru Kočiću.

Nastavi Milan - Mi smo pošli da Tebe sa jednom malom molbom ili bolje rečeno da se sporazumijemo. Mi znamo da si Ti ugledan mladić i da imaš dobar uticaj na radnike i seljake, a znaš i Ti, kao i mi, da će se za koji dan obaviti naknadni izbor narodnih poslanika za Bosansko-Hercegovački Sabor u okružju banjalučkom. Neznamo dali će vaša Socijal-demokratska partija istupati u naknadnim saborima, ili neće, i radi toga smo došli da se sporazumijemo da se znamo ravnati.

Meni koliko je poznato, naša radnička soc. demokratska partija neće istupati u naknadnim izborima i prema tome naše pristaše i članovi neće ići na glasanje.

Pokojni Kočić predoči mi kako prijeti opasnost da bi u našem orkužju mogao biti izabran mjesto našeg čovjeka vladin čovjek.

Postavi pitanje - šta bi učinili kao ogranak Soc. dem stranke kada bi sa našim glasovima bili odlučujući u izborima.

Odgovorio sam pokojnom Kočiću na njegovo zadovoljstvo. Glasali bi za stranku koja je najbliža našoj, a ta je danas Vaša stranka,

Pokojni Kočić odgovori da bi i njihova partija to isto učinila u ovakvim slučajevima.

Dobaci Milan Stupar: Neboj se Ti Petre, mi smo Krajišnici u ovakvim stvarima složni, Dušan će nas pomoći koliko mogne, hoćeš li Dušane? - hoću valaj, jer volim da nas uastupa u saboru naš čovjek pa kakvi taki bolji je nego da to mjesto zauzme kuferaš.

Dobro odgovoriše obadvoji. Zdravo! Zdravo !

Naša Soc.Dem radnička partija taj put nije istupila u naknadnim izborima, ja sam se sporazumeo sa Drugovima i glasali za kandidata Kočićove grupe. Taj put vidio sam prvi i posljednji puta, našeg Krajišničkog revolucionara, pokojnog Petra Kočića - Slava mu!

Godine 1912 učestvovao sam kao delegat iz Peijedora na partijskom i sindikalnom kongresu u Sarajevu. Na Kongresu upoznam se sa Drugovima istaknutim u pokretu, vrijedno je da napomenem imena Drugova, koji su na kongresu predvodili opoziciju, partijske i sindikalne uprve, koju su onda sačinjavali sami Krankkasleri, tako su ih nazivali opozionalci Jovo Šmitran, Jakov Lastrić, Savo Delić, Spasoje Lajpurd, Risto Bogdanović i Pero Hrfvaćanin.

Danas imamo jasnu sliku, tko je od sviju ovih bivših drugova u istinu radio idealno među proleterima Bosansko-Hercegovačkim.

Usljed Balkanskog rata, koji je trajao od 1912 -1913 godine, zavladata je velika besposlica, radničke organizacije bile su neko vrijeme usljed rata suspendovane na intervenciju Druga Nemaca u carevinskom vijeću u Beču. Suspendovane organizacije nastavile su rad, koji je bio potpuno mrtav radi velike besposlice. Pokret je pokleknuo i nije se popravio sve do godine 1918.

Početakom 1914 godine digao sam se tražiti rada. Nešto pješice, a nešto željeznicom ostignem u Brod n/S. Brođ je bio glavno saborno mjesto besposlenih radnika "herberga" više nije bilo, zamjenjeni su sa radničkim domovima.

U Radničkom domu dobio sam pomoć i pošto nisam htio da čekam na posao, a u Brodu nisam mogao naći posla, krenem za Derventu.

U Derventi takodje posla nisam dobio, bez novaca nastavim put pješice prema Sarajevu. Kada me tabani zabole pješačeći, onda se

na prvoj stranici popnem na željeznicu bez karte, vozim se dok me kondukter ne zbaci sa željeznice, tako se odmorim i preturim 20 - 20 kilometara puta. Stignem četvrti dan u Sarajevo. Pošto posla nisam dobio u Sarajevu, počnem da radim oko Doma po baščama i dvorištu. Po noći sam kelaerisao i tako sam životario oko mjesec dana.

Po naredjenju Saveza drvodeljskih radnika otputujem u Turbe kod Travnika, tamo~~xi~~ dobijem posao kod nekog Malberga koji je radio za pilansko poduzeće.

Radi organizovanja pilanskih radnika u istom poduzeću naročito sam poslan. Za kratko vrijeme pristupili su svi radnici u organizaciju, htjeli su odmah čim su se prebrojali da ih je većina organizovanih, da isprave krivu Drinu. Nastojao sam i dokazivao, da se položaj pilanskih radnika ne može od jednoč popraviti, nego da se to čini postepenom borbom.

Na katoličku veliku srijedu, neki segmajstor udario je jednog radnika šamarom i stim izazvao štrajk 600 pilanskih radnika.

Svi su radnici napustili posao i došli pred kancelariju protestovati i zahtjevati da se segmajstor smjesti otpusti iz posla ili da uprava odmah isplati sve radnike koji su stupili u štrajk, jer neće da ostanu dalje na radu gdje se radnici šamaraju.

Protestovali su i vikali pred kancelarijom 3 sata. Ja sam probao da ih sklonem da se povrate na rad a da se čitava stvar preda petorici drugova, koji će sa upravom spor riješiti. Razjarena masa radnika nije htjela da me čuje.

Pred mrak stigle su iz Travnika jake oružničke patrole, proglasile "prijezi sud" zatvoriše sve lokale, narediše da se poslije 6 sati ne smije nitko vidjeti na ulici ni svjetlo u stanovima.

Štrajk je trajao 3 dana mirno s jedne i druge strane. Četvrti dan počeše žandari šupirati jednog po jednog radnika Mene je majstor mentalno otpustio jer sam mu bio sumnjiv.

Drugovi mi saopštiše da se oružnici raspituju za mene od kuda sam došao i rekoše mi da bježim, da mi ne padnem u šake. Objegnem u Travnik, iz Travnika javim u Sarajevo, čitav taj događaj, i nastavim put za Sarajevo.

Iz Sarajeva na lice mjesta došao je sekretar Glavnog radničkog saveza drug Franjo Raušer i završio štrajk.

U Sarajevu sam nastupio odmah rad u radionici A. Tabori gdje je radilo preko 60 radnika, radno vrijeme bilo je 9 sati, a plata prema tarifi prilična. Povrh sviju troškova mogao sam za mjesec dana prišparati toliko, da sam mogao kupiti odijelo, cipele i šešir. (U ovoj radionici osjetio sam prvi put moć organizacije).

Prvi maj 1914. godine prslavio sam u redovima sarajevskog proletarijata. Poslije 1 maja tamo kada se slavluk podizao na ulazu Sarajeva za doček Ferdinanda, pozvan sam bio na vojnički pregled u Prijedor. Pošto sam mislio da ću biti primljen u vojsku, zaključim, ako me prime, da pobjegnem u Srbiju, stoga se oprostim sa svima drugovima i nabavim od jednoga Druga srpski pasoš.

Na predlog samnom skupa imao je da ide moj drug Savo Bojanić po zanimanju pekarski radnik, koji je u isto vrijeme bio u Sarajevu. Njega su na pregledu primili ali je poslije pregleda bez pasoša mako u Ameriku, gdje sek i danas nalazi kao borac u redovima čikaških drugova.

Prije polaska iz Sarajeva, napisao sam u Glasu Slobode podlistak " Ko su oni " u kome sam prikazao put bijednih iz crkve ka socijalizmu i šta može da učini za socijalizam majka kao vaspitačica.

Ovaj podlistak posvetio sam mojoj dobroj drugarici N.N. koja me moralno i materijalno pomagala na svakom koraku.

Kada sam god pao u bijedan položaj kao što se to često kod proletera događja, ona je bila prva, koja mi je pružila pomoć. Osobito joj bilo milo, da je mogla mojoj želji udovoljiti sretna je bila kada sam se obratio njoj za savjet ili pomoć. Priznajem da me zaduži a toliko, da nisam u stanju se izraziti kako i na koji način da joj se odužim izahvalim.

Koncem maja mjeseca stignem u Prijedor, na pregledbi nisam primljen u vojsku radi krsne slave Sv. Petra i Pavla. Zadržao sam se kod kuće. Medjutim, izbio je atentat na Ferdinanda za koji sam znao kao i organizovani ustanak Srba u Krajini u slučaju ako Austrija radi atentata navali na Srbiju.

Na Sv. Petra 1914. godine u 9.5 sati prije podne, vratio se otac sa koljivom iz crkve. pripremio sve za doček gostiju. Prvi gosti bili su knez, žandarski narednik, kotarski prestonik i dva žandarma sa nataknutim bodovima na puškama, mjesto "sretna slava " narediše " u ime zakona " niko smjes neka se ne miče.

Ja nisam bio kod kuće, sestra Gina igrala se sa drugaricama u blizini kuće, pojurila je mene tražiti, znala je od prilike gdje se nalazim. Zadržana od trčanja poluglasno reče, našu kuću opkolili žandari i nedaju nikome u kuću.

Sjetih se odmah što su došli, sve što sam imao u džepovima ostavim kod jedne drugarice i krenem kući.

Kad tamo imam što vidjeti, kuća opkoljena sa 6 žandarma. Nazovem žandarmima "Dobar dan" i zapitam smijem li ja u kuću?

Vi ste Dušan Balaban – jesam izvolite unutra u kuću. VAS I treba-
mo.

Čim sam stupio u kuću, dva žandarma uperiše u mene puške sa nataknutim bodovima sa riječima "u ime zakona ruke gore" Podignem ruke pretražiše mi džepove i narediše – izvolite u sobu.

U sobi nadjem kneza, kotarskog prestojnika i žandarmerijskog narednika gdje prevrću moje stvari.

Najavim, da sam došao, narediše, da se ne uzrujavam i da ostanem sa njima. Sada su nastavili sa ispitivanjem, gdje sam bio, štao sam radio, odakuda mi ovo i ono i t.d.

Pregled mojih knjiga, novina, dopisa i drugih stvari trajao je puna četiri sata, dojadilo mi bilo na sva pitanja odgovarati. Podne prošlo i a izgladnio, pun stol, kodkad je slava, hvatim se flaše počastim kneza pokojnog Tešu Kačavendu, ponudim goste sa "Bujrum gospodo" hvala lijepo mi nemožemo, možem ja i nastavim jesti. – Dok sam ručao oni su završili sa premetačinom, babraše pun naramak knjiga, novina i pisama. Iz moga stana komporativno nas dvanaest "u ime zakona" u Radnički dom. Prevrnuše sve po Radničkom domu nakupiše takodjer i tu novina, knjige i pisama.

Iz Radničkog doma opet "u ime zakona" u žandarmerijsku kasarnu, pa iz kasarne u kotar, tu mi izrekoše osudu 14 dana zatvora od politike, a stvari zaplijenjene predaju se sudu.

Poznavajući se sa političkim činovnikom uredim s njim da platim globu i da ležim 14 dana mjesto u hapsu, kod kuće. Istoga dana zatvoren je bio pokojni drug Milovan Ivić u Dobrinju, starac od 64 godine. Poslije kućnog zatvora saopšteno mi je da se iz mjesta ne smijem nikuda udaljiti.

RAT I PROGONI

Rat je proglašen, a sa ratom i prijeku sud. Komora se kupi, vojska se poziva, očekujem svaki dan poziv u komoru na ponovni pregled radi vojske ili u sudski haps.

Svi katolici i muslimani stupiše u šuckore, naoružane do zuba sve propalice i kokošare, nastade denucijanje, kupljenje taoca, kundačenje, zveket lanaca, hapšenje i proganjanje sviju istaknutiji srba i zaredaše demonstracije i manifestiranje po ulicama.

Manifestanti i zagrižani patrioti, medju kojima su se nalazili i mnogo današnji "Veliko Srbi" i radikali zaključiše na jednome sastanku, da udare na srpski varoš da pokolju sve što je srpsko.

Da to nije izvršeno, možemo zahvaliti pojedinim poštenim ljudima, kojima je teškom mukom uspelo, da spriječe pokolj naroda.

Za spremanje pokolja znao sam, bio sam pripreman i naoružan da branim familiju pa i pod cijenu života. Kada je god povorka manifestanata krenula prema srpskom varošu, ja sam sa sabljom i revolverom u rukama u hodniku očekivao navalu na kućna vrata. Srećom, dotlen nije došlo.

Po selima bilo je svega i svašta. Koliko su kudaka šuckori prolomili kudačeći, prebijajući rebra i ubijajući siromaše i nevine težake o tome ni broja nema.

Zlo i nepravdu, koja se vršila nad srpskim narodom, nisam mogao da gledam zaključim, da se ukonim iz Prijedora, pa makar nekud sa komorom.

Bio sam potpuno sretan da se prijavim u komoru da idem kud bilo samo da očima zlo ne gledam.

Moju odluku omeo je telac sa proglasom, u kome se pozivalo moje godište ponovno na pregled radi vojske. Pregled je izvršen u Banjoj Luci. Na pregledu primljen sam u vojsku.

Sve primljene vojnike medju kojima je bilo mnogo mojih drugova, otpremiše u Vrbas lager a mene sa dvojicom težaka ostaviše u hapseničkom dvorištu seoskog kotarskog ureda.

Pitam težake, zašto nas ovdje ostaviše- Nas dvojica iz hapsa došli na vizitu. Odgovor je jasan dobih.

Hodajući po dvorištu zaključim, pobjeći iz dvorišta. Omerkam zidove, visoki, gvozdena kapija zaključana, pronadjem najugodniji prelaz na ulicu preko kapije.

Čim se suton počeo hvatati, hvatim se kapije i za nekoliko minuta bio sam na ulici. Okrenem ravno u Vrbas laeger, pomješam se među ostale vojnike.

Sjutradan sa vojničkom legitimacijom Dušana Race dodjem u Prijedor, Sakrijem se, sve komšije kao i vlasti znale su da sam primljen i da se nalazim sa ostalim vojnicima. Niko nije mogao ni pomisliti da sam u Prijedoru. Nakon deset dana dobijem obavjest od D. Race da transport kreće za dva dana u Grac.

Spremim se u Banja Luku na Stari kolodvor. Moji drugovi bili su svi u vagonima, popnem se u jedan vagon, pomiješam među vojnike i tako stignem u Grac.

U Gracu su nas dočekali mnogi naši poznanici i odmah počeli razredjivati po četama poznanih ljudi. Ja sam dopao u četu ponarednika Milana Dragičevića iz Knežpolja, inače vrlo dobrog i poštenog čovjeka.

Podnaredniku M. Dragičeviću saopštio sam, kako i na koji način došao u Grac. Zamolim ga, da me što prije gurne na bojno polje, da maknem u Rusiju prije nego me na sud pozovu, radi zapljenjenih socijalističkih knjiga koje su većinom iz Srbije.

Predloži mi da idem u sanitete, jer ću kao sanitet najprije otići na ratište. Tako je i bilo. Iz sanitetskog odjeljenja izabran sam i poslan u sanitetsku podoficirsku školu, iz koje sam kao podoficir otišao na ratište.

Za vrijeme moga kratkoga boravka u Gracu zapazio sam, da je korupcija zavládala odmah u početku rata. Bogataši i bogataški sinovi uredili su pomoću novca, da nisu morali spavati u slabi sa ostalim vojnicima, da nisu išli svaki dan na vježbu pa čak ni u rat.

Bog kapitala spasavao je svoje sinove a gurao na klaonicu mjesto svojih sinova radničke i težačke sinove.

Kod sanitetskog odjeljenja zapazio sam gdje su M. Čebedžić V. Pišteljić i I. Mlinar kao instruktori sanitetskog odjeljenja lifrovali u rat sve siromašne sanitete a zadržavali bogatije, koji su imali dosta novaca za plaćanje cehova svaku več po gostionama

Prije odlaska u rat napisao sam tužbu na pumovsku komandu preko sanitetskog instruktora radi zadržavanja bogatih i guranja siromašnih u rat. Rezultat tužbe bio je, da je 16 saniteta (dabome gazda i begova) stavljeno pod pušku i kako obični vojnici otpremljeni u rat. Instruktori kao sanitetski podoficiri stigli su mene u Galiciji.

U proljeće 1915. godine sa 11 Maršbataljonom sa patrolom od četiri saniteta stigao sam na bojno polje.

Bataljon sa kojim sam došao na bojno polje iskrca se iz voza na mađarskoj granici u Maršarom Sigetu, gdje su već prije nas bile ruske čete i popalile magazine i željezničku stanicu. Ruske čete napredovale su sve dok je trajao redovne vojske kojoj su bili na čelu pametni redovni podoficiri.

Velika Rusija među Srbima i drugim slovenima bila je obljubljena kao spasiteljica Srbije i sviju evropskih slovena. Kao takvu u zvijezdama smo okivali mi svi Srbi, Česi, a i mnogi slovinci i Hrvati.

Svima nama koji smo se nalazili na ruskom ratištu bio je cilj bjegstvo u Rusiju. Bjegstvo pojedinih grupa, četa, pa i čitavih bataljona organizovali su i podupirali Srbi podoficiri, kojih je bilo u našem b.h. 2 puku 70% za vrijeme trajanja redovne vojske.

Sva austrijska redovna vojska od početka rata do aprila mjeseca 1915 godine uništena je, većim dijelom zarobljena. Radi bjegstva českih vojnika u Rusiju, mnogi su česki pukovi desetkovani i rastureni. Iz b.h. puka svi Srbi izvadjeni su na raporte o kojima ću kasnije govoriti.

Usljed desetkovanja pojedinih pukova, raporta, pod nadzor postavljenja sumnjivih, transportiranje sumnjivih slovena u mađarske i njemačke čete, hapšenja, degradiranja, zapostavljanja slovena podoficira i dolaska narodnih ustaša u vojne redove, bez svjesnih slovenskih podoficira, nastupio je uzmak Rusa koga sam ja svojim očima pratio i sledio sve do Besarabijske granice.

Moj bataljon kome sam sa mojom patrolom bio rep, krenuo je pješice iz Maršarom Sigeta prema selu Posiječna. Pješaćili smo po danu i po noći preko polja i šuma. Nailazili smo na ratne sličice na popaljena i porušena sela, nova groblja, rovove, komade od šrapnela i granata i t.d. iz kojih se jasno vidjelo da se sve to više primičemo kalonici.

Što smo se bliže primicali kaonici, bili smo sve laganiji, bacali smo sve što nam treba i netreba, čebeta, cipele, preobuku, šatore, kline od šatora, sikire, lampe i t.d.

Na svakom mjestu gdje smo otpočivali ostavili smo čitave kamare raznih stvari, bacaj samo bacaj sve, da je teret malo snošljivi, govorili su svi.

Išli smo i išli, sve bliže i bliže, bez da smo razmišljali kuda idemo i zašto idemo tamo, gdje čovjek čovjeka ubija ni kriva ni dužna.

Mirno i spokojno koracamo napred, svi jednako mislimo, da ćemo se živi povratiti našim kućama, Patriotsko oduševljenje kod patriota potpuno je izlapilo, nastupilo oćanje i zabrinutost.

Što smo god napred više išli grmljavina topova bila je sve jasnija. Kada smo stigli u blizinu samih topova, razdijeliše se naš bataljon po b.h. 2. puku, popunište sa nama mjesta ranjenih i mrgvlh.

Noć po kojoj smo dospjeli u rovove protekla je mirno, bez puškaranja. Iste noći Rusi su neopaženo napravili uzmak a mi smo za njima u razmaku 5 do 10 kilometara nastupali.

Naš b.h. 2 puk guran je neprestano na najgorja mjesta tako smo na nekoliko mjesta natisnuti da presječemo uzmak Rusa. Tom prilikom pružila se mogućnost mnogima da maknu sa Rusima u Rusiju.

Tako je pokojni Joco Zelenika sa nekoliko momaka pobjegao sa Bitkova u Rusiju.

Na navišenoj ravnici koju je po vrhu presjecao put koji vodi u Božorodičino, sa obe strane puta u baccima ležali su mrtvi vojnici.

Nalazili su se u takvom položaju da smo mislili na prvi pogled da su živi.

Kada smo došli blizu njih vidjeli smo da su mrtvi i da nepomično leže obranbenom položaju uz kundak naslonjeni kuršumom prosvirane lobanje. To su bile prve gomile mrtvih vojnika koje sam ja vidio. Kada sam mrtve dobro razgledao, vidio sam očeve, braću, hranitelje familija, za koje majke djece, braća i sestre Bogu mole, da ih spase i žive sretno kući povrati. I oni leže, hladnim usnama cjelivaju majku, crnu zemlju i tiho šapuću, zbogom djeco, zbogom majko i oče, zbogom braćo i sestre - rat nas rastavlja za navjeka.

Suze mi navriše na oči, kad pomislih ~~jak~~ koliki je

bojni front, koliko je već dosad izginulo izabраних zdravih i razvijenih ljudi - da zašto? Smrknu mi se pred očima, poče nešto da me davi, hoću da vičem, ali nemam snage, pogledam u vojnike koji koracaju u redovima predamnom, učini mi se da nijedan očiju nema i da nevide ništa, hoću da vičem da ih upozorim - videli rat? vide li kuda idu? znaју li zašto idu tamo? - ali stinustulo mi se u srcu i duši, pa ni progovoriti nisam mogao, a kamo li vikati.

Prodjoše svi preko pola mrtvih kao zavezanih očiju.

Nevidjaše baš ništa.

Pred noć stigismo u blizinu sela Bohorodičina, mjesto Rusi nisu napustili nego su ga dobro zaposjeli i čekaju nas. Puk se razvio u bojnu liniju pred samim selom i krenuo napred. - Vojnici 22 marš-bataljona ovdje su prvi put učestvovali u borbi. Čim su nas ~~Rusi~~ Rusi opazili otvorili su žestoku topovsku pušчанu paljbu na nas. Kroz silnu grmljavinu topova i pušaka razabiralo se štekatanje mašinskih pušaka, jauk i lelek ranjenika, koji su vapili u pomoć. Osim ranjenih vojnika, koje smo sa krvavim rukama do ramena zavijali, imali smo malo žena i djece i staraca ranjenih i kaljudjelih koji su nam zadavali silne poteškoće u radu, osobito izludeli sa kojima nismo znači šta da činimo.

Dok su ranjenici jaukali i ječali od bolova dotlen su izludeli na svaki fikjuk kuršuma, koji su sipali kao kiša oko samoga previjališta, krištali i zavijali kao divlje zvijeri.

Nesretni stanovnici Bohorodičina zapali su između dvije vatre, s jedne strane pucali su Rusi a s druge naši. nisu znali šta gđa rade, trčali su sad tamo sad amo, padali na koljena i mdili se Bogu na otvorenom prostoru, gdje su kao kiša sipali kuršumi.

O ranjenima vodili su računa liječnici i saniteti, o mrtgvima pijoneri, a izludeli bili su prepušteni sami sebi. Lutali su do smrti, koja je na svakom kroaku kosila ljudske živote. Ovdje su nas Rusi silno potukli. Kao sanitetski podficir, ja sam radio na previjalištu sa liječnikom zavijali i upućivali preko lako ranjene na koju stranu trebaju ići. Teško ranjene donosili su saniteti na nbsilima iz bojnih redova do nas, a od nas odpremani su dalje sa kblima.

Meni su bili podčinjeni svi saniteti i podoficiri 2 bataljona, a ja bat. liječniku. Istoga dana pred noć prišapta mi liječnik da nastojim što prije sve ranjenike odpremiti, jer će naši napraviti uzmak čim se smrkne. Saopštim da je to moguće samo onda ako kola za otpremanje ranjenika budu bliže dolazila.

Bataljonski komandant Durla štočesto je odlazio i dolazio na trag u rovove 2 bat. opazih na njemu da se izmučio. Noć je mračna, prst pred okor se nevidi, p reflektori i raketle osvjetljuju na sve strane, najvešću zlo koje se pri-
-prema

U 11 sati noći sukobiše se patrola i počele pucketati, a puške tanje je bilo sve to gušće, dok se nije pretvorilo u samu grmljavinu koja nije ni najmanje ometala san umornim vojnicima, - snivali su ko balvani.

Znao sam da ćemo iste večeri platiti prelazak na rusko zemljište, jer smo darnuli u njihovu rodjenu grudu.

U 2 sata poslije pola noći grmljavinu pušaka i topova pro-paraše ruskih kozaka glasovi Hura - a - a - a. Hura - a - a - a

Bio sam budan, znao sam šta će biti na viku Hura -a - a-a. Probudim liječnika i saopštim da Rusi navaljuju. Nisam mu podpuno sve ni saopštio kinuo je bez riječi u mrak.

Nesta liječnika, glasovi hura-a-a-a postaj sve to jasniji, št znači da Rusi prilaže bliže. Probudim moje sanitete i ostale vojnike, naredim bježite zamnom kozaci navaljuju.

Bježao sam bez obzira sam preko mrtvih vojnika, konja, razlupanih kotlova, izvrnutih kola i naslaga hljeba. Gladan sam bio i nisam imao toliko vremena da se sagnem i uzmem jedan hljeb.

Bježao sam i bježao, ali su me kozaci skoro sustigli. Provalili naš front, na koj jima napred i sve što se pred njima nalazilo naticali na dugačka koplja.

Bježeći naletim na potok i prelazeći panem u potok. Dok sam se iskoprcio iz potoka, svanulo je a kozaci su na 200 koraka bili meni na le-
djima.

Kozaci bi me stigli, da se nisu zabavili sa jednim rezerve bataljonom, koji je bio dosta blizu provog rova. Naš drugi i rezerve bataljon kozaci su uništili potpuno isjekli su i poubijali sve vojnike kao i oficire među kojima

se nalazio sam glasoviti vojskovođa kapetan Durla.

Od oba bataljona ostalo je samo 19 momaka, među koje spadam ja, sa moja 5 saniteta, liječnik, 1 posilni i 12 vojnika.

Mi smo se našli u blizini divizijske komande pred selom Zastavna. Iz Zastavne je krenuo novo dospjeli bataljon na čelu sa kapetanom Tasilom da spriječi prodiranje Rusa. Novi bataljon na čelu sa kapetanom Tasilom susreo sam na ulazu u selo. Kapetan Tasini poznavao me. Čim me opazio zapitao je - kudaću i šta ima novoga. Novoga je to, da za mojim ledjima nema bojne linije, sve je pobijeno, pa i sami bat. komandanti. To znači da valja odmah odavle smjestiti razviti bojnu liniju. Zaista, vidjeli moga liječnika? On traži tebe, a ti njega. Otišao je u selo. Idem i ja za njim. Zbogom, zbogom!

Liječnika sam našao u selu spremna da ide natrag za novim bataljonom. Ljutio se silno što nisam sa momcima za njim trčao i ako mi nije izdao naredjenje. On je bio podpuno informiran o porazu naših bataljona, bio je sretan kada je vidio nas 5 saniteta i 1 slugu, jer je mislio da smo i mi zaglavili.

Novi bataljon ustavili su Kozaci odmah više sela zastavne. Mi smo nedaleko od bataljona napravili od jedne pećine previjalište.

Ovde smo ostali skoro mjesec dana, raditi nismo imali šta, jer što je bilo ranjenika, ostali su Kozacima za ledjima u rovovima sa obadvije strane vladao je mir.

U obližnja sela išao sam počesto, kupovao mlade prasce i janjce, koje sam pekao i slao mojim drugovima Simi Pavloviću, Sulji Siftiću, Dušanu Ranisavljeviću, Stoianu Gojiću i t.d. Drugovi su davali novce a ja sam kupovao sve što se moglo dobiti za jesti i piti.

Na ovome mjestu postavljeno je prvo primirje između nas i Rusa, radi pokopavanja mrtvnih lješina, koje su se nalazile i šenici između naših i ruskih rovova.

Primirje je trajalo četiri sata. - Ovdje sam imao dosta vremena slobodnog i tu sam priliku iskoristio i našao brata Milana.

On je bio kod telefona, također kod 2 b-h. puka, On je u rat došao prije mene i ostao u ratu iza mene. Kasnije smo se sastali i bili oba dvojica kod jedne kumpanije. Sa ovog mjesta znao me liječnik više puta poslije pucnjava poslati u rovove, da pregledam imali ranjenih ili bolesnih.

Rovovi nisu bili spojeni i tako sam više puta na otvorenom polju bio nišan Rusima, koji su znali iz topa na jednog vojnika pucati. Nekoliko puta znao sam ovaj opasni posao zaobići ali me liječnik brzo unvatio. Davao mi je cedulju, koju sam morao nositi svakom kompanije komandantu na podpis i s tim je bilo spriječeno moje zaobilaženje.

Na čitavom ruskom frontu gdje god se pokazao kakovi čvorboanski pukovi trebali su ga razvijati. Tako je naš 2 puk u mjesecu julu 1915 progonio Ruse preko Dnjestra u Bukovinu i tu je zaglavio skoro čitav na čelu sa pukovnikom Mihaljićem.

Uzrok propasti 2 b - h. puka je u tome što su se podoficiri 16 kompanije na čelu sa Simom Pavlovićem narednikom iz Prijedora zdogovorili da propuste Ruse 2 puku s ledja. Bili su u sporazumu sa Rusima - tako je i bilo. Rusi su došli s ledja 2 puku i zarobili više nego polovinu momaka.

Ja sam bio u blizini 2 puka na previjalištu. Baš toga dana nalazio se na previjalištu kao bolesnik Suljo Sofić iz Prijedora. Kada sam mu saopštio da će 16 komp. prva navaljivati, odmah se javio da je zdrav i otišao kompaniji. On je takodje znao za namjeru Sime Pavlovića i drugova i radi toga je javio zdrav. Plan je bio u Rusiju. Sretno su otišli svi u Rusiju.

Malo kasnije poslije malog odmora i ponovnog nadopunjivanja puka sa Dnjestra ispred sela Dužinova prebačeli smo više sela Sinkova gdje je takodjer prijetila opasnost od ruske navale. Ovdje sam se sastao sa bratom Milanom i bili smo obadva kod jedne kumpanije sve do moga odlaska sa fronte u Bolniju. Svakog dan smo se obilazili i tražili, strepeli smo jedan nad drugim i očekivali svaki dan vijest - ranjen ili mrtav. Zato smo poslani u front - zato je rat.

U puku se pojavila kolera, saniteti su imali pune ruke posla. Ja sam takodje neumorno radio oko spasavanja ljudi. Kod liječnika sam imao potpuno povjerenje, koje sam dobro iskoristio. Mnoge zdrave napravio sam bolesnima i poslao u bolnicu, sve patriote koji bi se slučajno razbolili brzo sam zdravio i poslao u rov natrag.

One patriote koji su se mnogo hvalili sa svojom glupost tako daleko otišli i govorili da ih ruska kugla ne može usmrtiti ni raniti. Ja sam takove sporazumno sa svojim drugovima namještao po mjesecini na ona mjesta gdje su drugi morali ići.

Dobro se sjećam jednog slučaja kada smo na jedno opasno mjesto postavili jednog dobrovoljca Adem age Mešića iz Tešnja koji je govorio da ga može raniti ili usmrtiti samo zlatna kugla ,a tih rusi nemaju.

Učinemo probu ~~da~~ dali ga može čelična? Sjutra dan donose-šega saniteti ranjena. Biće da su mu Rusi skovali zlatnu tako sam rekao kada sam ga vidio.

Priznati treba bilo mi je teško kada sam ga vidio teško ranjena. Bolilo me jer sam znao da sam ga ja tamo poslao gdje će glavu izgubiti, Ali štao ću, da nije poginuo on poginuo bi drugi a mogu je još naš čovjek. U takvim slučajevima gurali smo one koji nisu žalili poginuti za Austriju, koji su se dragovoljno javili da idu u rat.

Silno sam mrzio sve austrijske patriote, radio sam im o glavi gdje god sam mogao a što je najinteresantnije, mnogi moji drugovi u proganjanju patriota bili su mulsimani i katolici iz razloga što su samji vidjeli kolike su nepravde vrše nad Srbima i Česima.

Mjeseca avgusta pozvao me bat.komandant pokojni kapetan Tasila i saopštio da me vojnički sud iz Banja Luke traži na sudjenje radi veleizdaje. U spisku se navodi da sam iz hapsa pobjegao a moj drug pokojni Milovan Ivčić iz Dobrljina s kojim sam trebao biti sudjen, da se nalazi u hapsu u Banjoj Luci.

Reče mi pokojni kapetan Tasilo - Neboj se Dušane, reci im samo istinu o čitavoj stvari, na sudjenje nećeš ići, jer si se dobro ponašao u vojsci i eto već si podoficir.

Ispričam mu sve od početka do svršetka, Poslije saslušanja naredi mi - idi na dužnost - a ovo ćemo sa obrazloženjem poslati natrag i tako je i bilo.

Mene više nisu tražili radi sudjenja a druga Milovana Ivčića starca od preko 65 godina, kao veleizdajnika osudiše na četiri godine robije.

Pokojni Milovan Ivić bio je dobar drug i socijalista s njim sam se upoznao godine 1912 za vreme pokreta organizacije u Dobrljinu. Umro je u Aradu 1916.godine, jer njegova staračka konstrukcija nije mogla izdržati robijaške muke i patnje. Sa smrću pokojnog Milovana Ivčića izgubila je socijalistička radnička partija Jugoslavije jednog dobrog i svjesnog druga - Slava mu!!

Poslije poraza na Dnjestru, bjegstva Srba sa Sinkova, u Rusiju svi Srbi 2 puka predvedeni su na raport pred divzijsku oblast.

Divizioner nas je nazvao izdajnicima domovine, mskim špijunima, rekao je da smo mi Srbi od Banja Luke i Prijedora kurvanski sinovi, koji bježežimo u Rusiju i izdajemo planove o kretanju vojske, pretio desetakovanjem, proganjanjem i ulostavljanjem naših familija.

Srbe i Čehe na jednoj strani psuju i grde a na drugoj strani muslimane i katolike hvale i u zvijezde okivaju. Izdadoše naredjenje svima vojnicima muslimanima i katolicima da strogo paze na Srbe, narediše im k čimopaze da se zdogovoraju ili udalje iz reda onmah da ih ubijaju, rekao je divizioner "Bolje je svinje pobiti nego ih pustiti da bježe u Rusiju."

Nakon raporta, nastala su hapšenja, proganjanja i denunciranja Srba voinika od strane austrijskih patrola, ni esmo se smjeli nigdje dvojica sastati. Uvrede i psovke pratile su nas na svakom koraku, sa našima kod kuće još gore se postupalo nego sa nama i još su od nas zahtijevali da hrabro ginemo, za koga? Zašto? Pirali smo se sami. Da se spasemo, ranjavali smo jedan drugoga iz puške, pravili smo mujetne bolesti, otoke, žuticu, rastrovali rane i t.d.

Ovdje sam ja postao glasoviti "pukovski liječnik" i odpremač zasluženih i poznatih ljudi sa ratišta u bolnicu. Sav sanitetski materijal kao i medikamente imao sam na raspolaganju, lijekove sam upotrebljavao kako sam htio, bez kontrole.

Sanitetski podporučnik Savček galicijan znao je za ovu moju rabotu. Čudio se mojoj smjelosti i pravio se da nizašto nezna.

U mjesecu septembru 1915 godina naš puk imao je da navali na Ruse sve pripreme učinjene su a što je najglavnije momci su dobili po pune flaše rumu. Alkoholom su hrabрили vojnike. Jedni se spremaju na bjegstvo u Rusiju, drugi kako će zaslužiti odlikovanje, treći kako će se sami raniti i t.d. Ja sam imao da nadjem sklonište za ranjenike do koga mogu nesmetano sanitetska kola doći. Naredjenje dobio sam u večer. Sve teške ranjenike snositi na jedno mjesto i najposljednje odpremati. To je značilo pustiti neke umiru ili ako Rusi uznapreduju -ju ostaviti ih Rusima na poklonneka se oni snjima muče.

Sva naredjenja naročito ovakova nisam saopštavao svima sanitetskim patrolama. Medju patrolama imao sam mojih ljudi koji su tačno izvršavali moja naredjenja.

Moja naredjenja uoči bitke povjerljivim sanitetima glasila su:
Sve patriote, denucijent, ordenaše, lajavce, špione koji nas
Srbe mrze i progone kad nadjete radjene zaobidjite, nepružajte pomoć neka gadovi
pokrepaju.

Naredjenja ukoliko nisu izvršili i sami saniteti izvršio sam ja na
glavnom previjalištu. Moj cilj bio je rušenje borbenog duha u puku, spašavanje lju-
di prepuštenih od strane varoške inteligencije, koji su neznajući ni sami kako i na
koji način došli na klanicu da ginu za interese austrijskog kapitalizma. Baroška
inteligencija fenfici i oficiri bježali su u Rusiju i ostavljali svoje prijatelje.

Polovicom mjeseca septembra, jednoga kišovitoga dana u 6
sati ujutro rano zagrmiše topovi, neprestana grmljavina topova koja je tresla nebo
i zemlju trajala je do 10 sati prije podne. Čim je grmljavina topova prestala čula se
komanda "napred". Bez i ednog glasa vojnici su izašli iz rovova i pali po mokrom i
hladnom tlu. Vidio sam jednog pisanog narednika gdje se raspečio na rovu i koman-
dovao "napred". Htio je još nešto da govori ali ga prekide kuršum koji mu je tijelo
prosvirao a on se sruši u rov na ledja. Čim su se vojnici iz rovova izvukli na otvore
polje prema neprijatelju odmah je nastalo kleptanje mašinskih pušaka mrtvi i
ranjeni padali su kao snopovi. Ranjeni koji su mogli puziti po zemlji izmicali su
natrag u rov gdje su ih saniteti dočekivali zavijali i dalje otpremali.

Više puta kada se znalo da ranjenika ima i nedolaze na previ-
jalište znao me liječnik kroz kišu kuršuma poslati da idem izviditi šta je sa ranje-
nicima i sanitetima. Ja sam ovu priliku uvijek iskoristio raspitivao sam se za
brata i svaki put dovukao na sebi po jednog poznatog ranjenika. Tako sam jednoga
dana našao prijedorskog sudiju Martina ranjenog u novu gisoko iznad koljena. Zavio
sam ga i odmah odpremio u bolnicu. Nesretnik ozravio je nakon godinu dana po-
novno otišao u rat i poginuo.

Rezultat navlačivanja našeg puka na Ruse bio je preko 1500
mrtvih i ranjenih. Sim toga našima je teškom mukom uspjelo da se zadrže na starom
položaju.

Napredovanje i izmicanje našeg puka trajalo je čitava
tri dana. Za vrijeme borbe hrana nije dolazila. Baxš treći dan kada su Rusi
naše potisnuli nazad ja sam ostao bez hrane, pošao na jedan brežuljak da ubere
koji kukuruz. Brežuljak je bio dosta visok sa istoga sam berući kukuruze posmatrao
kako Rusi odkopavaju svoje rovove i jedan po jedan izlijeću napred pred rov.

Opazivši naši da se Rusi spremaju za navalju otvore žestoku paljbu iz pušaka. Čimx zapuca jedna strana druga odmah uzvrća. Ja sam se našao na ne godnom mjestu kroz kuršume imao sam da prodjem do previjališta koje nije bilo udaljeno više od 300 koraka od mene.

Pred samim previjalištem iz lijevog džepa izvadim kukuruz htijući da se pohvalim pred mojim dr govima da sam osigurao domovinu uz prk-kos žestoke pucnjave. Kugle su pjevale iznad moje glave, a jedna samo što nij zuknula. kukuruz je ispao na zemlju, a moja četiri prsta na lijevoj ruci potpuno odsečena visila su na koži. Nisam ni pogledao u ruku kad druga kugla sa pjesmom fiju-u-u-u prasnu predamnom i jedan komad iste pogodi me u čelo. Pa-doh na zemlju osjeti gdje mi ruka poče trnuti a u glavi poče da hvata vrtoglavica,

Za nekoliko minuta dodjem ksebi podignem se i trčeći nisko k zemlji dokurim u previjalište sav krvav ko oroz poslije boja.

Čim sam unišao u rov previjališta odmah su mi rekli Pero Komadina i drugi - dosta si dugo prkosio kuglama. Zaviše me i narediše da moram smjestu u bolnicu.

Iz rova pozvaše brata Milana na Sinkovu rastado se sa bratom i ostalim drugovima. Svi su bili veseli što sam lahko ranjen. Meni je žao bilo što ih ostavljam, jer sam medju njima bio najslobodniji i znao sam u najgorim slučajevima da ih utješim, razveselim od sviju napada sa strane pretpostavljenih obranim.

Pješice došao sam do željeznice, koja je dolazila do mjesta Okna. Iz Okna krenuo sam punim vozom ranjenika u KKkomaju na glavno zbornište ranjenika.

Bolovi su nastupili nakon nekoliko sati, kada se razna izhladila i trajali su preko tri nedelje. Bolovi su me toliko oslabili da nisam mogao da hodam. Čim bix malo više hodao mračilo mi se pred očima i to je bio znak da moram leći, jer bi se inače srušio.

Velika je to muka, kada nastupe bolovi ne može se sjediti, hodati a ni ležati sve postane dosadno.

Iz Kakomeje krenuo sam transportom ranjenika za Džulafehervar (Karlzburg). Ovdje su nas podijelili po nacijama. Sve slovence, bosance i hrvate na jednu stranu, a nijemce i madjare na drugu stranu.

Ja sam znao zašto nas dijele, opredjeljivao sam se kako sam pošao sa ratišta, uvijek među nijemce i madjare. Madjari i nijemci odpremani su u bđje bolnice i dobivali puno bolju hranu.

U Djulafehervaru našao sam nekoliko ljudi iz kotara prijedorskog, koji su kao taoci po tvrdjavi čistili ulice, po tvrdjavi koja se nalazi pred mjestom Djulafehervarom nedaleko rumunjske granicež

Nakon 10 danba poslan sam sa još 17 ranjenika u jedno malo veće selo Kocyazo, koje se zvaše madjarski ili srpski prevedeno Dugo selo. Ovdje smo smješteni u školu. Stanovnici sela hranili su nas, školski učitelj bio je upravitelj bolnice, a seoski liječnik bio je naš liječnik.

Nadzor nad ranjenicima u bolnicom vršio je posebni odbor koji su sačinjavali seoski učitelj, učiteljica, apotekar, grofica i liječnik. Hrana je bila izvrsna, ranjenici su se brzo oporavljali, jedni su odilazili a drugi dolazili. Liječenje ranjenika liječnik je povjerio jednoj djevojci iz sela, koja je bila ujedno i kuharica.

Kod prvoga previjanja moje ruke, opazio sam da je djevojka potpuno nesposobna za previjanje i liječenje ranjenika. Previjala je sve ranjenik svaki drugi dan a mene pošto sam imao najtežu ranu, koja se gnojila usljed izlomljenih kostiju u svečetiri prsta, morala je previjati svaki dan. Vidio samda joj se svagdanje previjanje postalo dosadno. Jedne nedjelje kada su svi ranjenici otišli u crkve, zamolim djevojku za ključ od ormara u kome su smješteni zavoji i medikamenti i saopštim, da hoću ruku sam previjati.

Odgovor sam dobio. Ja nesmijem ključ dati od liječnika, Nasmijem se i odgovorim. I ja sam liječnik, zar Vi neznate? gospodjice? Odgovorim i ponovno zatražim ključ uzimajući svu odgovornost na sebe. Ona se nasmija i dade mi ključ.

Ranjenici su po naredjenju odbora morali svi ići u crkve. Naredjenje sam uvijek izigrao stim, što sam ostajao kao čuvar bolnice, ali to je upravitelju bolnice upalo u oči i postalo sumljivo.

Jednoč naročito dodje, pročita na ceduljici, koja je visila više kreveta, moje ime i prezime i zapita. Jsam li ja Srbin?– Jesam Srbin, i još uz to socijalista. A zašto Vi ne idete u crkvu?– Jeste baš zato.

Dok su ranjenici bili u crkvama kojih je na 200 kuća bilo samo šest, ja sam dotlen čistio i liječio moju smrskanu ruku. Jednom zaključim, da moram sve polomljene koščice koje su stršile napolje u polomljenih prsta počupati napolje, znajući unapred da je to vezano sa silnim bolovima.

Kao obično priprelim sve za posao u sublimatu na moćim dosta komadića vate, očistim dobro nožić i pinceta benzinom raskiselim gazom slijepljenu oko rana u mlakoj sublimatskoj vodi. Odlijepim gazu od ranu, zatim dobro očistim gnoj, gnjilu kožu i meso, pa onda se hvatim noža i pinceta. I režem i počupam sve koščice i razbijene zglavke iz svečetiri prsta na lijevoj ruci. Dok sam se znojio od bolova vadeći kosti iz otečenih prsta, za mojim leđjima stajala je Grofica i brisala suze –plakala je.

Zagrli me i kroz plač pitala. – Bolili te sinko moj? Boli Milostiva, ali kosti sam morao odstraniti, jer one osporavaju zacijeljivanje.

Dakle, vi ste sigurno sanintet? Jesam Milostiva. Dobro sinko! Dobro ste nam došli čim dodje liječnik preuzeti ćete liječenje ranjenika, jer naša djevojka ima puno posla u kuhinji a zato ćemo Vas ovdje zadržati dokle god rat traje i odavde poslati kući na vidjenje. Pristajeteli? Pristajem. Tako je i bilo. Od toga dana slala mi je Grofica svaki treći dan 1.5 l. vina, starog 3–5 godina. Kolače, kada je pravila i meni je poslala po služavci.

U januaru mjesecu 1916 g. dobio sam 10 dana dopusta i došao kućina vidjenje. Svi su se moji iznenadili, kada su me vidjeli. Izgledao sam vrlo dobro. Moje rumeno lice, pobrkalo je misli mojima o ratu o vojničkim patnjama. Kada su me vidjeli nisu vjerlovali pisanju pojedinih vojnika o ratnim patnjama.

Ja doduše nisam nikada, pa ni onda kada sam se u istinu patio, pisao mojima, da se patim, nego obratno. Znao sam mojim dopisom moje razveseliti i onda kada mi je bilo najgorje.

Mislio sam uvijek, ako se ja patim i trpim, to nesmiju moji znati, jer to bi njima veliku bol i brigu zadavalo. Kada sam se vratio sa dopusta u bolnicu, pogovaralo se po selu o raspustu bolnice, radi udara Rumunjske na nas. Tako je i bilo, Bolnicu raspustiše a nas poslaše na pukove kojima pripadamo

Za vrijeme ležanja u bolnici zabilježio sam nekoliko sličica iz rata koje ovdje takodje valja spomenuti.

I z d e k u n g a

U mjesecu julu 1914. fosinw Sunce se u velikomobliku iza brda pokazalo. Na polju nigdje žive duše. Tišina je. Nitko ne bih smio reći da se na tihim širokim zelenim poljima, vodi neprijateljstvo i pokolj ljudi. Puške se ne čuju. Vojnici svi osim straže i našeg "Softa" (Suljo Softić iz Prijedora) u dubokim rovovima mirno spavaju.

Imali smo dva neprijatelja. Drugi neprijatelj nalazio nedvojničvo od nas. On nas je uznemirivao najviše po noći kada je trebalo počivati. Od moje sanitetske patrole imao je naš "Softa" najviše posla sa drugim neprijateljom (Ušima) koje su ga više puta prisilile, da ustane prije vremena za ustajanje. Jednog jutra digle su ga Uši rano, sjeo na rov, pa nastavio neprijatelja proganjati. Čvrsto se utaborio u svim rubovima košulje(glavni neprijatelj). Birajući jednu pojednu gunc-djao je a nije ni pomislio niti je gledao prema drugoj strani neprijateljskoj, jer se zabavio gnječeci jednu po jednu. Odjednom iznenada začu se puščani prasak a kugla propjeva iznad glave "Softine". Podignu glavu uperi oči prema strani otkuda je kugla doletjela i reče. Zar sam mu ja neprijatelj? A ne - Nisam mu ja neprijatelj. Budala Rus. Uzme košulju manje snjome iznad glave u znak da mu nije neprijatelj. Nastavi dalje proganjanje neprijatelja po košulji.

Tek što je krupnije pobirao i bacao, kad opet šuc, a kugla taman kraj glave zvuknu. Naš "Softa" nemajući kad drugi put pokazati Rusu koji je pucao na njega da mu nije neprijatelj, skoči u rov dokuri knama i reče. Malim glavom ne osta na rovu. Neznam zašto onaj budalasti Rus mene puca htio me ubiti. Dušan mu nisam, uvredi ga nisam, amala ni vidio ga nikad nisam i htjede me ubiti. O - o . o baš je čovjek bez pameti.

Nato mu jedan drugi smješeći se dobaci ? A znaš li odgovor. Za kratko vrijeme zaboravi se sve i opet nastane veselo pjevanje i razgovaranje, kao da se neće više napred. Mnogima je bilo drago što im se život produžio.

Šta smo mi vojnici? Šta je čovjek? Zašto ginemo? Pitao sam se. Pa čak i u klaonici -cu pjevajući idemo. Srce nam je gvozdено pamet tudja.

Goveče je goveče, pa kad ga čovjek dotjera svezana do klaonice, neće u klaonicu bez velikih batina. A čovjek nevezan sam ide u klaonicu i tamo se veseli dok god ne čuje za "Napred" u smrt. Dok smo mi nesvjesno mrzili se gladovali i ginuli dotlen su oni u toploj sobi a konto pobjede ispijali šampanjac

U Bonici 3 novembra 1915 g.

P r o s j a c i

Jedne jeseni ostao sam bez posla, nije mi preostajalo ništa drugo nego krenuti na put i tražiti posla. U varošu nisam se smio besposlen nalaziti, jer je tad policija sa besposlenim obračunavala. Vrijeme je bilo neugodno za putovanje ali nije druge, nego na put, kao i svi oni koji su ostali bez posla.

Putujući još izdaleka opazih pred sobom dvojicu putnika. Mislio sam, da su to neki nesretnici kao i ja. Još ako budu stolari, onda nevalja, što sam okrenuo ovim putem, jer ne ~~bi~~ bih oni krenuli na ovakvom vremenu na put, da nisu ostali besposleni.

Tako promišljajući išao sam prema njima, a oni prema meni. Nisam gledao na njih, jer sam mislio bijednici kao i ja. Kad su se malo поближе primakli opazio sam jednog bez desne ruke, Eto nisu stolari, to su sigurno prosjaci mislio sam sam u sebi. Što sam ja? Pitao sam se? Kad ostanem bez posla nego prosijak. Putujući prosjačim kao i oni. Drugovi smo! Kad smo sastali pozdravi smo se i zapitam kuda drugovi? Odgovori drugi što je imao obe ruke ali mu je jedna ručka tanja kao u malog djeteta. Ne pitaj družu kuda, sa kudgod hoćemo, širok je svijet. Otjerala nas maćeha bez ruku kada smo ostali ratujući i braneći je.

Bio sam znatiželjan, što je to bilo s njima i Maćeho. Ponudili po cigaretu, a pošto smo bili umorni od puta sjedismo pokraj ceste u gaj-rak. Zapalismo i nastavismo razgovor. Zapitah što je to bilo s Vama a vašom maćehom, da ste čak bez ruku ostali?